

TEFSİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2025 (Nisan/April)

Bakara Sûresinin 2/231. Âyeti Bağlamında Boşanma Sürecinde Eşlerin Birbirine Zarar Vermesi -Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma-

Spouses Harming Each Other During the Divorce Process in the Context of Verse 2/231 of the Surah Al-Baqarah -A Theoretical and Applied Study-

إضرار الزوجين ببعضهما البعض أثناء عملية الطلاق في سياق الآية 231/2 من سورة البقرة - دراسة نظرية وتطبيقية-

Arzu GÜNGÖR ARIKAN

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim Dalı
Doktora

PhD Student in Tafsir, Department of Basic Islamic Sciences Institute of Social Sciences at Marmara University, İstanbul, TÜRKİYE
arzu.arikan@kadem.org.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-1773-6869>

Murat SÜLÜN

Prof. Dr. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi TİB Tefsir AnaBilim Dalı

Faculty Member at Marmara University Faculty of Theology Department of Tafsir, İstanbul, TÜRKİYE

murat.sulun@marmara.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8277-0265>

 <https://ror.org/02kswqa67>

Yazar Katkıları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study

: AGA (%60), MS (%40)

Veri Toplanması / Data Collection

: AGA (%100), MS (%0)

Veri Analizi / Data Analysis

: AGA (%80), MS (%20)

Makalenin Yazımı / Writing up

: AGA (%75), MS (%25)

Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision

: AGA (%90), MS (%10)

Atıf / Citation: Güngör Arıkan, Arzu - Sülün, Murat. “Bakara Sûresinin 2/231. Âyeti Bağlamında Boşanma Sürecinde Eşlerin Birbirine Zarar Vermesi –Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma-”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Nisan/April, 2025), 55-91.

<https://doi.org/10.31121/tader.1586589>

Bilgi/ Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş/Received: 16/11/2024

Kabul/Accepted: 04/04/2025

Yayın/Publication: 30/04/2025

Etik, Çıkar Çatışması ve Fon Desteği Beyanı/Ethics, Conflict of Interest and Funding Statement

Etik kurallara uyulduğu beyan edilmiştir/It was declared that ethical rules were complied with.

Yazar(lar)ın bir çıkar çatışması yoktur ve yazarlar herhangi bir dış fon almamışlardır.

The author(s) has no conflict of interest to declare and received no external funding in Support.

İntihal: Tespit edilmemiştir/ No plagiarism detected. (Intihal.net).

Lisansüstü Tezlerden Üretilmesi: “Kur’ân’da Boşanma Ahlakı –Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma-” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Production from Postgraduate Theses: This article is derived from our doctoral thesis titled “The Ethics of Divorce in the Qur’an –A Theoretical and Applied Study-”

Lisans / License

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayımcı / Published by Ali KARATAŞ / TÜRKİYE

Öz

Nikâh akdi, insan hayatındaki etkileri bakımından en önemli toplumsal sözleşmelerden biridir. Bu akdi hukukî sona erdiren boşanma da neticeleri açısından bir o kadar sarsıcı olabilmektedir. İslâm evliliği teşvik etmiş, bunu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti olarak kodlamış; eşlerin evlilik birliğini, karşılıklı sevgi ve saygı ortamını olabildiğince korumalarını istemiş, boşanmayı da ancak evliliğin sürmesine imkân kalmadığında başvurulabilecek bir çözüm şekli olarak meşru saymıştır. Boşanmanın da belli usullere göre yapılmasını istemiş, tarafların mağduriyet yaşamamasına özen göstermiştir. Nitekim psiko-sosyal ve mali açıdan zor bir süreç olan boşanma esnasında zaman zaman eşlerin birbirine zarar verdiği hatta bazı ayrılıkların cinayetle sonuçlandığı bilinmektedir. Kur'ân'da zararı önlemek amacıyla itikadi ve ahlaki yaptırımlar öngörülmüştür. Çalışmamızdaki temel amaç; hukukî ayrıntılardan kaçınarak klasik ve çağdaş tefsirlerden istifade etmek suretiyle Kur'ân'da atıfta bulunulan boşanma sürecine ilişkin ahlaki ilkeleri tespit etmektir. Bu çalışmada boşanma sürecinin ve sonrasının zorbalığa başvurmadan daha insani bir şekilde nasıl yönetilebileceği ortaya konulmuştur. Ayrıca günümüz problemlerine hitabı bağlamında Allah'ın kelamını doğru anlamak ve isabetli yorumlamak için tefsir kaynaklarına müracaat etmenin yanında günümüz boşanma tecrübelerinin incelenmesine de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple sosyolojide kullanılan nitel araştırma modellerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle, boşanmış on dindar Müslüman kadın ve on dindar Müslüman erkeklerle görüşmeler yapılmış, elde edilen veriler analiz edilmiştir. Verilere göre gerek evlilik birliği içindeyken gerekse boşanma aşamasındayken altı kişinin fiziksel, on dört kişinin psikolojik, dört kişinin cinsel, on kişinin sözel, on bir kişinin ise ekonomik şiddete maruz kaldığı, bazılarının ise bizzat bu şiddet türlerini uyguladığı tespit edilmiştir. Bu durum boşanma sürecinde eşlerin birbirine zarar verdiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca görüşmecilerin kendi dindarlık algılarıyla boşanma sürecinde sergiledikleri davranışların her zaman paralel gitmediği de gözlemlenmiştir. Bu çalışmada hem Kur'ân'da geçen ahlaki ilkeler hem de güncel boşanma tecrübeleri bir araya getirilerek, teorik ve pratik bir bakış açısı sunulmuştur. Şiddet olarak nitelenebilecek olan ve her biri ayrı bir araştırmayı gerektiren recm, darb, had gibi kavramlar bu araştırmanın kapsamı dışındadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Talâk, Dırâr, Zarar Çeşitleri, Hudûdullah.

Abstract

The marriage contract is one of the most important social contracts in terms of its effects on human life. Divorce, which legally ends this contract, can be just as traumatic in terms of its consequences. Islam encouraged marriage, codified it as the Sunnah of the Prophet (PBUH), required the spouses to preserve the marriage union and the atmosphere of mutual love and respect as much as possible, and considered divorce as a legitimate solution that can only be resorted to when the marriage is no longer possible. The Qur'an also requires that divorce to be done in accordance with certain procedures and took care to prevent the parties from being victimized. As a matter of fact, it is known that during divorce, which is a psycho-social and financially difficult process, spouses sometimes harm each other, and some separations have even resulted in murder. The Qur'an envisages theological and moral sanctions in order to prevent harm. The main purpose of our study is to identify the moral principles regarding the divorce process referred to in the Qur'an by avoiding legal details and utilizing classical and contemporary tafsir (exegesis) books. This study reveals how the divorce process and its aftermath can be managed in a more humane way without resorting to tyranny. In addition, in order to understand and interpret the word of Allah correctly in the context of its address to today's problems, there is a need to examine today's divorce experiences in addition to referring to tafsir sources. For this reason, interviews were conducted with ten divorced pious Muslim women and ten pious Muslim men using the semi-structured interview technique, one of the qualitative research models used in sociology, and the data obtained were analyzed. According to the data, six people were subjected to physical violence, fourteen people to psychological violence, four people to sexual violence, ten people to verbal violence, eleven people to economic violence, and some of them perpetrated these types of violence both during the marriage union and during the divorce process. This situation clearly shows that spouses harm each other during the divorce process. It was also observed that the interviewees' perceptions of their own piety and the behaviors they exhibited during the divorce process were not always parallel. In this study, both the moral principles mentioned in the Qur'an and current divorce experiences are brought together and a theoretical and practical perspective is presented. Concepts such as racism, coup,

hadd, which can be characterized as violence and each of which requires separate research are beyond the scope of this study.

Keywords: Tafsir, Talaq, Dirâr, Types of Harm, The Limits Imposed by Allah.

الخلاصة

يُعتبر عقد الزواج من أهم العقود الاجتماعية من حيث آثاره على حياة الإنسان. والطلاق الذي ينهي هذا العقد من الناحية القانونية يمكن أن يكون مؤلماً من حيث آثاره. وحث الإسلام على الزواج، واعتبره من سنة النبي (صلى الله عليه وآله وسلم)، وطلب من الزوجين الحفاظ على الرابطة الزوجية وجو الحب والاحترام المتبادل قدر الإمكان، واعتبر الطلاق حلاً شرعياً لا يمكن اللجوء إليه إلا عند تعذر الزواج. ولا يجب أن يتم الطلاق إلا وفق إجراءات معينة حتى لا يكون الطرفان ضحية في واقع الأمر، من المعروف أنه أثناء الطلاق، وهي عملية صعبة من الناحية النفسية والاجتماعية والمالية، يؤدي الزوجان بعضهما البعض أحياناً، بل إن بعض حالات الانفصال تؤدي إلى القتل. كما ورد في القرآن الكريم من توجيهات عقدية وأخلاقية تهدف إلى الوقاية من الضرر. أنَّ الغرض الرئيسي من دراستنا هذه هو التعرف على المبادئ الأخلاقية المتعلقة بعملية الطلاق المشار إليها في القرآن الكريم من خلال تجنب التفاصيل الفقهية والاستفادة من التفسيرات الكلاسيكية والمعاصرة. ومن خلال هذه الدراسة يتبين لنا كيف يمكن إدارة عملية الطلاق وما يتبعها بطريقة أكثر إنسانية دون اللجوء إلى الاستبداد. بالإضافة إلى ذلك، في سياق معالجة مشاكل اليوم، هناك حاجة إلى دراسة تجارب الطلاق اليوم بالإضافة إلى اللجوء إلى مصادر التفسير من أجل فهم وتفسير كلام الله تعالى بشكل صحيح. ولهذا السبب، قد تم إجراء مقابلات عشر نساء من المطلقات المسلمات المتدينات، ولعشرة رجال من المسلمين المتدينين الذين طلقوا زوجاتهم بأجراء المقابلات الشبه منظمة، و هي من نماذج البحث النوعي المستخدمة في علم الاجتماع، وقد تم تحليل البيانات التي تم الحصول عليها. ووفقاً للبيانات، فقد تبين أن ستة أشخاص تعرضوا للعنف الجسدي، وأربعة عشر شخصاً تعرضوا للعنف النفسي، وأربعة أشخاص تعرضوا للعنف الجنسي، وعشرة أشخاص تعرضوا للعنف اللفظي، وأحد عشر شخصاً تعرضوا للعنف الاقتصادي، وبعضهم تعرضوا لهذه الأنواع من العنف بأنفسهم سواء أثناء الارتباط الزوجي أو أثناء عملية الطلاق. ويبين هذا الوضع بوضوح أن الأزواج أضروا ببعضهم البعض أثناء عملية الطلاق. وقد لوحظ أيضاً أن تصورات الأشخاص الذين تمت مقابلتهم عن تدينهم وسلوكياتهم لم تكن متوازنة دائماً أثناء عملية الطلاق. في هذه الدراسة، يتم الجمع بين المبادئ الأخلاقية المذكورة في القرآن الكريم وتجارب الطلاق الحالية وتقديم منظور نظري وعملي. إن مفاهيم مثل الرجم والضرب والحد، والتي يمكن وصفها بالعنف وكل منها يتطلب بحثاً منفصلاً، خارج نطاق هذه الدراسة.

الكلمات المفتاحية: التفسير، الطلاق، الضرر، أنواع الضرر، حدود الله.

Giriş

Farklı nedenleri olan boşanma olgusundan hem eşler hem de çocukları etkilenmektedir. Ancak kadının erkeğe nazaran boşanma süreci ve sonrasındaki deneyimleri daha olumsuz olabilmektedir. Bir yandan yıllarca süren çekişmeli boşanma süreçleri bilhassa kadınların mağduriyetine sebep olurken, diğer yandan boşandıktan sonra “ya benimsin ya da kara toprağın”, “seni kimselere yâr etmem” mantığıyla kadına huzur vermeyen eski kocalar kadınların canına dahi kastedebilmektedir. Nitekim her yıl onlarca kadının, boşandığı erkek tarafından öldürüldüğü bilinmektedir. Ayrıca her iki taraf da zaman zaman iftiralara maruz kalabilmekte, kadınlar da boşandıkları erkeği mali açıdan zora sokacak tasarruflarda bulunabilmektedir.

Bir sosyal problem olan boşanma meselesine Kur'an'da çözüm getirilmiştir. Bakara sûresinde boşanmayla ilgili iddet, mehir, nafaka vb. konuların üç sayfa boyunca on üç âyette peş peşe işlenmesi, Kur'an'ın konuya verdiği önemi göstermektedir. Bu âyet grubunun dışında doğrudan veya dolaylı olarak Kur'an'da konuya dair onlarca âyet bulunmaktadır. Ayrıca Kur'an'ın iki sayfalık 65. sûresi de Talâk adını taşımaktadır.

TÜİK verilerine göre 2022 yılında 182.437; 2023 yılında 171.881 çift boşanmıştır.¹ Buna göre sadece eşler açısından belirtmek gerekirse 2022'de 364.874 kişinin; 2023'te ise 343.762 kişinin boşanmanın olumsuz sonuçlarından etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu rakamlara eşler dışındaki yakınlar dahil değildir. Zorlu bir süreç olan ve her yıl kaçınılmaz bir şekilde vuku bulacak olan boşanma olaylarında kişilerin birbirlerine zarar vermemesi, boşanmayı krize çevirmemesi ve bunun için gerekli olan tedbirleri alması hem bireylerin hem de toplumun ruh sağlığı açısından önem arz etmektedir.

Boşanmanın eşler üzerinde sosyolojik, psikolojik, ekonomik vb. olumsuz etkileri olmakla birlikte kişilere asıl zarar veren şey boşanma olgusundan ziyade bu sürecin doğru yönetilememesidir. Öyle ki bazı eşler boşanma aşamasında yıllarca aynı yastığa baş koyduğu kişiye

¹ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evllenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2023-53707>. (Erişim tarihi: 07.10.2024).

iftira atabilmekte, çocukları göstermemek veya nafaka vermemek gibi şeylerle tehdit edebilmektedir. Bu da ömür boyu sürececek travmalara sebep olabilmektedir.

Makalede ele aldığımız *zarar* konusu farklı açılardan inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Yunus Araz, “İslâm Hukukunda Manevî Zararların Malî Tazmini”, adlı makalesinde klasik İslâm hukuku eserlerinde bu şekilde isimlendirilmemekle birlikte maddi-manevi zarar taksiminin İslâm hukuku açısından da mümkün olabileceğini ifade ederek manevi zararın mali olarak tazmin edilip edilmeyeceğiyle ilgili görüşleri sıralamaktadır.² Abdurrahman Altuntaş ise “Bakara Sûresi 204-207. Âyetleri Bağlamında Övülen (Faydalı) ve Yerilen (Zararlı) İnsan Tipleri” başlıklı makalesinde yerilen tiplerin yeryüzünde fesat çıkaran ve zulüm yapan insanlar olduğunu vurgulamaktadır.³ Konuyla ilgili diğer bir çalışma Hatice İpek’in *Mecelle’nin “Zarar ve Mukâbele Bi’z-Zarar Yoktur (19. Madde)” Küllî Kâidesi ve İslâm Hukukunda Uygulama Örnekleri*” başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada söz konusu kaidenin Kur’ân ve Sünnetteki delilleri zikredilmiş, maddi-manevi zarar çeşitleri anlatılmıştır.⁴ Mehmet Çimen ise “Hadislerde Kul Hakkı İhlalleri (Mezalim) ve Çözüm Yolları”, başlıklı makalesinde güvenli bir toplumsal yapı için insanların birbirlerinin hak ve özgürlüklerini ihlal etmemesi gerektiğini belirterek kul hakkı ihlallerini can, mal ve saygınlık başlıkları altında ele almıştır.⁵

Bu çalışmada hukuki ayrıntılardan kaçınılarak Kur’ân’da boşanma bağlamında zikredilen âyetlerin arasına serpiştirilmiş ahlaki tavsiyelere odaklanılacak ve bunların üzerinden belirlenen ilkelerin önemine dikkat çekilecektir. Zira bu ilkelerin benimsenilerek günlük hayatta uygulanması boşanma sürecinin daha insani bir şekilde tamamlanmasına katkı sağlayacaktır. Öte yandan gördüğümüz kadarıyla boşanma konusu genellikle İslâm hukuku alanında yazılan makalelere ve tezlere konu olmuş; tefsir alanında pek fazla ele alınmamıştır. Bu sebeple araştırmamızın, ahlaki ilkelere riayet edilerek boşanmanın gerçekleşmesi konusunda ciddi bir boşluğu dolduracağı söylenebilir.

Bu araştırmada nitel araştırma modellerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle, kendisini dindar bir Müslüman olarak tanımlayan boşanmış on kadın ve on erkek ile yüz yüze ve online görüşmeler yapılmıştır. Dindarlık algısıyla ilgili soruda yirmi katılımcıdan yedisi çok dindar; on biri dindar, ikisi ise az dindar seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcılara “Boşanma sürecinde boşandığınız kişiyle olan ilişkiniz nasıldı, örnekler verir misiniz?”, “Evliliğiniz boyunca kötü muameleye maruz kaldınız mı? Ne gibi?” şeklinde sorular yöneltilmiş ve elde edilen veriler tümevarımcı analiz yöntemiyle işlenmiştir. İçerik analizi sürecinde öncelikle Maxqda Nitel Veri Analiz Yazılımı aracılığıyla görüşmecilerin söylemlerindeki anlamlı parçalar kodlanmış, sonrasında ortak özellikli kodlardan temalar oluşturularak veriler yorumlanmıştır.

² Yunus Araz, “İslâm Hukukunda Manevî Zararların Malî Tazmini”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2016).

³ Abdurrahman Altuntaş, “Bakara Suresi 204-207. Âyetleri Bağlamında Övülen (Faydalı) ve Yerilen (Zararlı) İnsan Tipleri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/22 (2022).

⁴ Habibe İpek, *Mecelle’nin “Zarar ve Mukâbele Bi’z-Zarar Yoktur (19. Madde)” Küllî Kâidesi ve İslâm Hukukunda Uygulama Örnekleri* (Ağrı: İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁵ Mehmet Çimen, “Hadislerde Kul Hakkı İhlalleri (Mezalim) ve Çözüm Yolları”, *Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 15 (2021).

Boşanma âyetlerinde dikkat çeken hususların başında boşanma sürecinde kadına verilen zararın engellenmeye çalışılması ve bu şekilde davrananların sert bir şekilde uyarılması gelmektedir. Bu sebeple bu kısımda öncelikle boşanma sürecinde yasaklanan ve âyetlerde farklı kelimelerle ifade edilen zarar verme olgusu Kur’ân’dan ve temel kaynaklardan hareketle incelenmiştir. Ayrıca nitel araştırma verilerinden örneklerle desteklenerek maddi ve manevi zarar çeşitleri anlatılmıştır.

Araştırmamızda zarar kavramı Bakara sûresinin 2/231. âyeti çerçevesinde işlenmiş ve boşanmada zararı engelleyen tedbirlerden ve ahlaki/uhrevi yaptırımlardan bahsedilmiştir. Aynı sûrenin 232. âyetinde kadınların tekrar evlenmeleri konusunda engel çıkarılmasıyla ilgili uyarının hemen ardından “*İçinizden Allah’a ve ‘Son Gün’e iman etmiş olanlara bu şekilde öğüt veriliyor. Bu, sizin için daha iyi ve daha nezihtir.*”⁶ ifadesi talâkın salt hukuki bir mesele olmayıp imanla da yakından ilgili olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Dolayısıyla boşanma sürecinde kasıtlı olarak karşı tarafa zarar verenlerin iman açısından eksik, kusurlu ve zayıf oldukları söylenebilir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Farklı Boyutlarıyla Zarar Verme Olgusu

Sözlükte *zarar* (الضرر) kelimesi, mastar olan *dârr* ve isim yapısındaki *durr* ile ilişkilidir.⁷ Durr sözcüğü yarar anlamına gelen nef’ kelimesinin karşıtı olarak kullanılır.⁸ Kişinin başına gelen ve onu derinden etkileyen bela, hastalık, fakirlik, darlık gibi her türlü maddi manevi nahoş durumlar ve insanın varlığını tehdit eden mücbir sebeplere maruz kalma hali durr kelimesiyle ifade edilir.⁹ Zarar kelimesi kısaca “bir kişi ve olayın meydana getirdiği hasar, kayıp kötü sonuç veya ziyan”¹⁰ şeklinde özetlenebilir.

Zarar kelimesinin mastarı olan *dârr* kelimesinin farklı türevleri Kur’ân’da yetmişten fazla yerde geçmektedir.¹¹ Bu âyetlerden bazıları Allah’ı bırakıp taptıkları putların müşriklere fayda ve zarar veremeyeceklerinden,¹² büyücülerin Allah’ın izni olmadan zarar veremeyeceklerinden¹³ bahsederken bazıları da anne ve babaların çocukları yüzünden zarara uğratılmasını¹⁴

⁶ Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı çev. Murat Sülün, (İstanbul: Çağrı, 2012).

⁷ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdu’l-Ğafûr Attâr (Beyrut: Darü’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987), “drr”, 2/719.

⁸ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dârü Sâdır, ts.), “drr”, 4/482; Ebü’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Kilani (Beyrut-Lübnan: Darü’l-Ma’rife, ts.), “drr”, 293.

⁹ Bilal Aybakan, “Zarar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/130.

¹⁰ D.Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 1160.

¹¹ Muhammed Fuad Abdulkâfi, *el-Mu’cemü’l Müfrehes li- Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1982), “drr”, 419-420.

¹² Yunus sûresi 10/106.

¹³ el-Bakara 2/102.

¹⁴ el-Bakara 2/233.

ve boşanma aşamasındayken kadınlara evden gitmesi için sıkıştırmak suretiyle zarar verilmesini yasaklamaktadır.¹⁵

Öte yandan zarar-aidiyet ilişkisi bağlamında aidiyet ilişkisine sahip bir varlıkta oluşan eksilme ve kayıplar da zarar olarak nitelenir. Bütünün bir parçasının hasar alması, yok olması veya kötüleşmesi o bütünün zarar görmesi demektir. Bir insanın maddi manevi varlığının kayba uğraması sebebiyle mağdur olması zararın özünü oluşturur.¹⁶

Zarar-aidiyet ilişkisinin hukuki düzlemdeki en güçlü karşılığı bir tarafta sahibinin diğer tarafta da konusunun olması sebebiyle hak kavramıdır. Bu yönüyle zarar kelimesinin *hakka konu teşkil eden varlık veya değer*in zedelenmesi ya da yok olması şeklinde tanımlanması da mümkündür. Bu nedenle bir insanın ruhi, fiziki ya da mali varlığında daha sonra oluşan kayıplar ve hasarlar da zarar olarak nitelenir.¹⁷

Kur’ân’da geçen kavramları aydınlatmanın iki yönü vardır. Bunların ilki kavramın aynı kökten türeyen kelimelerle birlikte incelenmesi; ikincisi ise söz konusu olguyla aynı anlama gelip farklı köklerden türeyen lafızların incelenmesidir. Bir nesne hakkında sahip olunan genel düşünceyi ifade etmek için kullanılan kavram; lafız ve terimden farklıdır. Zira lafız ve terimler harflerden oluşur ama aynı kavram farklı terimlerle ifade edilebilir.¹⁸ Bu sebeple boşanma bağlamında zikredilen *zarar* kavramının yine aynı bağlamda hangi kavramlarla ifade edildiğini ele almak bütüncül bir bakış açısı sağlamak için faydalı olacaktır ki bu kavramların ilki zulüm kavramıdır.

Zulüm (ظلم) kavramı, zarar anlamını ifade eden kelimelerin başında gelir. Cevherî (ö. 400/1009’dan önce) ve İbn Manzûr’a (ö. 711/1311) göre zulüm “bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere koymak” şeklinde tarif edilir. Aslı “cefa, eziyet” anlamına gelen cev’dir. Ayrıca “haddi aşmayı” da ifade eder.¹⁹

Din, ahlak, hukuk gibi alanlarda zulüm kavramı terim olarak “belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan bâtıla sapma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma, rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma, zorbalık”, özellikle de “güç ve otorite sahiplerinin sergilediği haksız ve adaletsiz uygulama” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.²⁰

Kur’ân’da zulüm kelimesi yirmi âyette geçmektedir. Bu kavram türevleriyle birlikte iki yüzden fazla yerde “küfür, şirk” veya “Allah’ın hükümlerini çiğneme, günah işleme” anlamında kullanılırken yirmiden fazla âyette de “insani ilişkilerde haksızlığa sapma” anlamında kullanılmıştır. Yetmişden fazla âyette ise Allah’ın hiç kimseye zulmetmeyeceği, insanların dünyadaki zararlarının ve âhirette cezalarının kendi işledikleri kötülüklerinin karşılığı olduğu ve kötülük yapanların aslında kendilerine zulmettikleri vurgulanır.²¹

¹⁵ et-Talâk 65/6.

¹⁶ Aybakan, “Zarar”, 44/130-131.

¹⁷ Aybakan, “Zarar”, 44/131.

¹⁸ Murat Sülün, “Kur’ân’da Mes’ûliyetin Kavramsal Çerçevesi”, *Kur’ân-ı Kerîm’de Mes’ûliyet (Kaynağı, Sınırları, Sonuçları)*, ed. Bedrettin Çetiner, Tartışmalı İlmi Toplantılar 44 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 19-20.

¹⁹ Cevherî, “zlm”, 5/977; İbn Manzûr, “zlm”, 12/373.

²⁰ Cevherî, “zlm”, 5/977; Mustafa Çağrı, “Zulüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/507.

²¹ İbn Manzûr, “zlm”, 12/434-438; Çağrı, “Zulüm”, 44/507.

Duran Ali Yıldırım, çalışmasında Kur'ân'da zulüm kavramının üç türünden bahsetmektedir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

1) İnsanların Allah'a karşı işlediği zulüm: Âyette de ifade edildiği üzere “*Şirk en büyük zulümdür.*”²² Çünkü burada nimeti Rabbinden başkasına nispet etmek söz konusudur.²³ Kur'ân'da Allah tarafından belirlenen ve farz kılınan davranış kurallarına “Allah'ın sınırları” (hudûdullah) denilir. Bu sınırların aşılması yasaklanmış, ihlal edenlere de dünyevî ve uhrevî cezalar konulmuştur. Boşanma bağlamında Bakara sûresinin 2/229. âyetinde bu sınırların çiğnenmesinin ve ölçülerin aşılmasının Allah'a karşı işlenen bir zulüm kabul edilmesi zulme ilişkin günlük hayattan örnek vermesi açısından dikkate değerdir.

2) İnsanların birbirlerine karşı işlediği zulüm: Kur'ân'da zulmetmemek ve zulme uğramamak,²⁴ malları helal olmayan yollarla yememek,²⁵ yetim malı yememek,²⁶ hırsızlık yapmamak²⁷ gibi emirler bulunmaktadır. Zikredilen emirleri ihlal etmeye yönelik davranışlar bu zulüm türünün içine girer.

3) İnsanların kendilerine karşı işlediği zulüm: İnsanların isyan etmesi ve kötülükler yapması sonucunda kendilerine zarar vermesi ve haksızlık etmesi şeklinde ortaya çıkan zulümdür.²⁸

Kötülük, adaletsizlik, başkasına zarar vermek gibi insanın ahlaki özünden her türlü kopuş aslında kişinin kendisine ettiği zulümlerdir. Nitekim Kur'ân'da sık sık kullanılan “kendine haksızlık etmek” deyiimi esasında her türlü haksızlığın zalime geri döndüğünü açıkça belirtmektedir. Bu bağlamda önceki nesillerin ve kişilerin sapkınlıklarından ve işledikleri hatalardan bahsedildikten sonra Kur'ân'da genellikle “Allah'ın (onları helak ederken) onlara zulmetmediği, onların kendilerine zulmettiği vurgulanır.”²⁹ Fâtır sûresinin 35/32. âyetinde geçen “kendine zulmeden” ifadesi bir hadiste, kötülük yapanların kıyamet gününde bunun cezasını ödeyecekleri için sonuçta kendilerine kötülük etmiş olacakları şeklinde açıklanmıştır.³⁰

Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız, zulmederlerse biz de zulmederiz, diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik

²² Lokmân sûresi, 31/13.

²³ İbn Manzûr, “zlm”, 12/373.

²⁴ el-Bakara 2/279.

²⁵ en-Nisâ 4/29, 309.

²⁶ en-Nisâ 4/10.

²⁷ el-Mâide 5/39.

²⁸ Duran Ali Yıldırım, “İnanç Amel ve Ahlak Ekseninde Kur'ân'da Zulüm Kavramı”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016), 53-55. Ayrıca zulüm kavramının küfür/şirk, haksızlık/adaletsizlik, isyan/tuğyan gibi Kur'ân'daki anlam sahalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için aynı çalışmanın 41 ila 53. sayfalarına bakılabilir.

²⁹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. Alpaslan Açıkgenç (Ankara: Fecr, 1993), 80; Duran Ali Yıldırım, “İnanç Amel ve Ahlak Ekseninde Kur'ân'da Zulüm Kavramı”, 56. İlgili âyetler için ayrıca bk.: Âl-i İmran 3/117; el-Bakara 2/54, 57, 231; et-Talâk 65/1; en-Neml 27/44; el-Kasas 28/16; el-A'raf 7/23, 160, 177.

³⁰ Çağrı, “Zulüm”, 44/508; İmam Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnavut (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 45/498, (No: 27506).

yaptıklarında insanlara iyilik yapmayı, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi alışkanlık hâline getirin.”³¹ önerisi boşanma bağlamında ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu durumda öfke, hata, bilgisizlik gibi sebeplerle yapılan kötülüklere aynı şekilde karşılık verilmemelidir. Faziletli davranışlar tercih edilmeli ve ihsan üzere hareket etmeye gayret edilmelidir. Zira ihsan üzere davranmak bazen karşı tarafa iyilikte bulunarak bazen de yaptığı kötülüğe karşılık ver-meyerek gerçekleşir.³²

Aşağıda “Boşanmada Zararı Engelleyen Tedbirler” başlığında da değinileceği üzere yıllarca aynı yastığa baş koyan kişilerin sebebi ne olursa olsun boşanma aşamasında sergiledikleri yanlış davranışlar hem ömür boyu pişmanlıklara sebep olabilmesi cihetiyle kişinin kendi beden ve ruh sağlığını etkileyebilmekte, hem de bu süreç diğer insanlar tarafından gözlemlendiği için toplum nezdinde itibar kaybına neden olabilmektedir.

Boşanma bağlamında zararı ifade eden başka bir kelime de “engellemek” anlamına gelen (عضل) fiilidir. Türkçeye de geçmiş olan adale/kas (عضلة) kelimesi Arapçada sert, katı ve kalın etleri/kasları ifade etmek için kullanılır. Kur’ân’da iki defa geçen³³ bu kelime, mecazi olarak her türlü şiddetli, sert muameleyi, kocanın karısına zarar vermesini, ona iyi davranmamasını ifade eder. Kur’ân’da kocanın, kadının mehrini fidye olarak vermeye zorlaması, mehr hakkını ve iyi muameleyi menetmesi (عضل) fiiliyle ifade edilmiştir.³⁴

Ayrıca anne çocuğu doğururken zorlandığında, doğum zor olduğunda, tavuğun yumurtlamasından bahsedildiğinde bu fiil kullanıldığı gibi doktorların çare bulamadığı hastalık (الداء العضال) için de bu fiilden türemiş bir isim kullanılır.³⁵ Bu fiil Kur’ân’da boşanma bağlamında sözlük anlamıyla uyumlu bir şekilde iki defa kullanılmıştır:

“Siz kadınları boşayıp onlar da iddetlerini bitirdiklerinde, -örfe uygun bir şekilde aralarında anlaştıkları takdirde- (duruma göre; eski ya da müstakbel) kocalarıyla evlenmeleri konusunda engel çıkarmayın. İçinizden Allah’a ve ‘Son Gün’e iman etmiş olanlara bu şekilde öğüt veriliyor. Bu, sizin için daha iyi ve daha nezihdir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir.”³⁶

Müfessirler Bakara 2/232’de geçen “onları engellemeyin” (فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ) hitabının kocalara mı yoksa velilere mi olduğu konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Farklı görüş sahiplerinin ortaya koyduğu deliller, bu çalışmanın kapsamı dışında olmakla birlikte Râzî’nin (ö. 606/1210) şu değerlendirmeleri günümüze de ışık tutacak niteliktedir: Bazan koca hanımından ayrıldığına pişman olur ve bu pişmanlık gitgide artar. Başka birinin ona talip olduğunu görünce de bunu kıskanabilir ve boşandığını inkâr etmek, iddet içinde eşine döndüğünü iddia etmek, kadınla evlenmek isteyen kişiyi gizlice tehdit etmek, başkasının o kadına talip olmasını engelleyecek şekilde kötü sözler sarf etmek gibi yollarla kadının başkasıyla evlenmesini engeller. Bu sebeple

³¹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiüs’s-sahîh/Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Şeriketü matbaatu Mustafa, ts.), “Birr”, 63.

³² Mehmet Emin Özafşar - İsmail Hakkı Ünal vd. (ed.), *Hadislerle İslâm- Hadislerin Hadislerle Yorumu* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 3/154.

³³ el-Bakara 2/232; en-Nisâ 4/19.

³⁴ İbn Manzûr, “adl”, 11/451; İsfahânî, “adl”, 338.

³⁵ Cevherî, “adl”, 5/767; İbn Manzûr, “adl”, 11/452.

³⁶ el-Bakara 2/232.

Allah Tealâ kocalara buna benzer kötü davranışları yasaklamış ve bu davranışları bırakanların ancak günah kirinden arınabileceklerini ve temizlenebileceklerini bildirmiştir.³⁷

Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre “Kocalarına dönmelerine engel olmayın.” ifadesinde nikâh olmadan koca kelimesi kullanılmayacağına göre, söz konusu yasaklamanın, kadınların kocalarına dönmeleriyle ilgili olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak anlatım sırasında bir şey yakın gelecekte alacağı şekil ile de nitelenebilir. Dolayısıyla ileride koca adaylarıyla kadınlar arasında oluşabilecek yakınlık sebebiyle bu yasağın şimdilik kadınlarla aralarında nikâh bağı olmayan erkekleri kapsamı da mümkündür.³⁸

Nesefî (ö. 710/1310) âyetteki *engellemeyin* ifadesinin, iddet bittikten sonra sırf zulmetmek ve ezmek için hanımlarına baskı yapan, evlenmelerini engelleyen ve kadınların diledikleri erkeklerle evlenmemeleri için bir türlü onların önünden çekilmeyen kötü niyetli kocalar için olduğunu söyler. Ayrıca hitabın birbirlerine tekrar dönmek isteyen eşlere engel olan velilere yönelik olması da muhtemeldir.³⁹

Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) bu ifadeyi “Kadınların eşleriyle evlenmelerine engel olmayın: Ey insanlar aranızda bunu engelleyen bulunmasın! Böyle bir durumda tüm insanlara düşen, marufa göre/ güzel bir şekilde mazluma yardım etmeleridir!” şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁰

Muhammed Abduh da Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi âyetteki hitabın ümmete olduğunu düşünmektedir. Zira fertlerin çoğu defa arzu ve şehvetlerini hak ve maslahata tercih etme ihtimallerine karşın ümmet dine uygun olarak toplumun menfaatini gözetmekle sorumludur ve herkes bu hitaptan payına düşeni alır. Ayrıca karar ve uygulama yetkisine sahip otoritenin, ümmetin tümü adına bu yetkiyi kullanması da mümkündür.⁴¹

Bu âyete göre kocalar, boşandıkları eşlerinin meşru bir şekilde başkalarıyla evlenmelerine; veliler de sorumlulukları altındaki kadınların kendi istekleriyle önceki eşlerine dönmelerine engel olmamalıdır. Zira bu tarz davranışların hiç kimseye faydası olmadığı gibi ruhların arınmasını engelleyici etkisi bulunmaktadır. Ayrıca yanlış davranışlar kişisel ve toplumsal hayatta bazı problemlere sebep olabilir ve aile şerefini zedeleyecek rezilliklere sebep olabilir. Bu tehlikeli durumlardan kaçınmanın tek yolu Allah'ın boşanma hususunda koyduğu hükümleri uygulamaktır.⁴²

Mehmet Zeki Duman'a göre, bu âyette iki duruma işaret edilmiştir ki bunlar şu şekilde özetlenebilir:

³⁷ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1999), 6/455.

³⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 2/175.

³⁹ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî, *et-Tefsîr fî't-tefsîr*, thk. Fâdî el-Mağribî, Mahir Edip Habbuş (b.y.: Darü'l-Lübab, ts.), 3/244.

⁴⁰ Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemal Paşa, *Tefsîri İbn Kemal Paşa*, thk. Mahir Edip Habbuş (İstanbul: Mektebetü'l İrşad, 2018), 2/124.

⁴¹ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-hakîm (Tefsîrü'l-Menâr)* (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmeti li'l-küttâb, 1990), 2/319.

⁴² *Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri* çev. Ömer Çelik, (İstanbul: Erkam, 2013), 1/263.

1) Boşanmış bir kadının iddet süresi dolduktan ve kendi isteğiyle başka bir erkekle evlenmeye karar verdikten sonra kadının babası, kardeşi veya velisi o erkeği tehdit etmek, şantaj yapmak, baskı kurmak suretiyle evlenmelerine engel olmamalıdır.

2) Üçüncü boşamadan önce ya da şartlarına uygun gerçekleşmiş hulleden sonra karısına dönmek isteyen kocaya engel olunmamalıdır. Zira Allah tarafından kocaya tanınan bu hak karşısında kimsenin madem sen benim kızımı ya da kız kardeşimi boşadın bundan sonra birleşmenize de ben izin vermiyorum deme hakkı ve yetkisi yoktur. Böyle bir durumda hak ve tam yetki âyetlerin çizdiği sınırlar çerçevesinde tamamıyla evlenecek kişilere aittir.⁴³

Yukarıda söylenenlere göre âkil-bâliğ olan her erkek ve kadın kendi hür iradeleriyle nasıl ki evlenme ve boşanma kararı alabiliyorsa aynı şekilde boşandığı kişiyle veya bir başkasıyla yeniden evlenme kararı da alabilmektedir. Buna ne önceki kocanın ne ailenin karşı çıkmasına hakkı vardır. Hatta müminlere yaraşan hem bu tarz engellemeleri yapmamak hem de kadının başkasıyla evlenmesine engel olanları engellemektir.

Boşanma bağlamında zarar vermeyi ifade eden diğer bir kavram da sıkıştırmak/darlamak anlamına gelen (ضيق) fiilidir. Bu fiil hem mekânın darlığını anlatmak için hem de darlamak manasında kullanılır. Zulmetmek maksadıyla kadını sıkıştırmak için kullanılan bu fiil⁴⁴ Kur'ân'da boşanma bağlamında sadece Talâk sûresinin 65/6. âyetinde geçmiştir. Bu âyette boşanan kadınların iddet süresince koca evinde kalması tavsiye edildikten sonra “Onlara baskı yapma adına zarar vermeye kalkışmayın (وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقْنَ عَلَيْهِنَّ)” buyurulmaktadır. Basınç anlamında kullanılan tazyik kelimesinin de aynı kökten geldiği göz önüne alındığında boşanma sürecinde karşı tarafı darda bırakacak her türlü baskının ve sıkıştırmanın yasak olduğu kesinleşmektedir.

1.2. Genel Olarak Zarar Kavramı

İnsanoğlunun hemcinsine zarar vermesi, Hz. Âdem'in oğlu Kabil'in Habil'i öldürmesiyle başlamıştır. Bu kıssanın anlatıldığı bölümde “...bir kişiyi öldürenin tüm insanları öldürmüş gibi; bir cana hayat verenin de tüm insanlara hayat vermiş gibi...”⁴⁵ olduğunun ifade edilmesi İslâm dininin cana verdiği önemi göstermesi açısından son derece önemlidir.

İslâm'a göre, din, can, akıl, nesil ve mal korunmuştur. Bunlara zarar vermek, temel insan haklarını ihlal etmek anlamına gelir.⁴⁶ Bunlar zenginlik, ilim gibi sonradan kazanılan hakların aksine her insana Allah tarafından doğuştan verilen doğal haklardır. Öyleyse hiç kimsenin Allah tarafından verilen bu tabii hakları ihlal etmeye hakkının bulunmadığı açıktır.⁴⁷

⁴³ Mehmet Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak (Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 2/1408.

⁴⁴ İbn Manzûr, "dyk", 11/452.

⁴⁵ el-Mâide 5/30.

⁴⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Al-i Selmân (b.y.: Dâru İbn Affan, 1997), 2/19.

⁴⁷ Necmettin Turgay, *Kur'ân ve Mutlu Hayat* (İstanbul: Vural, 2012), 136.

Mâide sûresinin 5/32. âyetinin sonunda peygamberlerin açık delillerle gelmelerine rağmen birçok kişinin aşırı gidip haddi aşmaktan vazgeçmediğine işaret edilmektedir.⁴⁸ Nitekim tarih boyunca gönderilen peygamberlerin insanları iyi ahlaka, merhamete, adalete sevgiye davet etmelerine karşın zararın ve şiddetin tamamen son bulmadığı bilinen bir gerçektir.

Bununla birlikte ‘barış’ anlamındaki *silm* kökünden gelen İslâm dininin son elçiyi *rahmet peygamberi* olarak nitelemesi⁴⁹ ve Allahın lütfettiği merhamet sayesinde insanlara yumuşak davrandığını, kaba ve katı kalpli olması durumunda ise etrafından dağılıp gideceklerini belirtmesi⁵⁰ de insan ilişkilerinde zarar vermek şöyle dursun, merhametle davranmanın önemini vurgulamaktadır.

Öte yandan İslâm dini savaşta bile Müslümanlara zararı olmayan, kendi halindeki kadınlara, çocuklara, ihtiyarlara ve din görevlilerine zarar verilmesini yasaklamıştır.⁵¹ Zemahşerî de söz konusu âyetin; “Karşınıza düşmanca dikilip sizinle savaşanlarla savaşın; ihtiyarlar, çocuklar, din adamları ve kadınlar gibi savaş erbabı olmayanlarla değil” şeklinde yorumlanabileceğini söylemiştir.⁵²

Kur’ân’da son elçiye daima Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet etmesi, en güzel şekilde mücadele etmesi⁵³ emredilmiştir. Bu ve benzeri emirlerin gereği Hz. Peygamber İslâm devletini kurduğu Medine’de insanları barışa davet etmiş, diplomatik mektuplarla hükümdarları İslâm dinine davet etmiştir. Ancak zorunlu sebeplerden dolayı savaşmak durumunda kalmakla birlikte Hz. Peygamber’in mümkün mertebe barışı ve hoşgörüyü tercih ettiği bilinen bir gerçektir.

1.3. Zarar Çeşitleri

Zarar çok yönlü bir olgudur. İsfahânî’ye (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) göre kötü halleri ifade etmek için kullanılan *durr* kelimesi üç kısıma ayrılabilir: 1. İlim, bilgi, fazilet ve iffet azlığı sebebiyle kişinin nefsinde oluşan kötü hal. 2. Bazı organların olmaması sebebiyle kişinin bedeninde oluşan kötü hal. 3. Mal, itibar, değer, makam ve mevki düşüklüğü gibi zahire ait durumlarda oluşan kötü hal.⁵⁴

Bu taksime göre zedelenen hakkın vasfına göre zarar kavramının iki kısma ayrıldığı söylenebilir: 1. Maddî zarar: Malı, cismani bir varlığı, iktisadi kıymeti bulunan herhangi bir

⁴⁸ el-Mâide 5/32: “İşte bu yüzden, İsrailoğullarının üzerine yazdık ki; “Her kim -bir can veya yeryüzünde bozuculuk çıkarma karşılığı olmaksızın- birini öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir cana hayat verirse, o da bütün insanlara hayat vermiş gibi olur.” Peygamberlerimiz onlara apaçık delillerle geldiler; ama, inanın, bundan sonra dahi, birçoğu yeryüzünde aşırı gitmekte!”

⁴⁹ el-Enbiyâ 21/107.

⁵⁰ Âl-i İmrân 3/159.

⁵¹ el-Bakara 2/190.

⁵² Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi 't-tenzîl ve uyûni 'l-ekâvil fi vücûhi 't-te'vil- Keşşâf Tefsiri*, (ed.) Murat Sülün, çev. Ömer Çelik, vd. (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016-2020), 1/635.

⁵³ en-Nisâ 4/125.

⁵⁴ İsfahânî, "drr", 293.

şeyi ilgilendiren kusur ve zarar. 2. Manevi Zarar: Ruha eziyet veren, şeref ve haysiyeti ihlal eden, sağlığa ve özgürlüğe mâni olan herhangi bir olay.⁵⁵

Maddi ve manevi zararda belli kişilerin mağduriyeti durumunda hususi, durumdan kitlelerin etkilenmesi halinde ise umumi zarardan bahsedilebilir.⁵⁶ Bunların dışında zararın doğrudan-dolaylı, müspet-menfi, somut-soyut gibi farklı tasniflere tabi tutulduğu da görülmektedir.⁵⁷

Boşanma insan hayatında öngörülemeyen, belirsizlik ve değişimlerle dolu, var olan dengeyi bozan, stres oluşturan beklenmedik bir geçiştir. Bununla birlikte bu geçişin sonunda yeni bir hayat düzeninin olduğunu bilmek, krizin süresini ve yoğunluğunu azaltabilir. Boşanma süreci kırılma bir zemin üzerinde yürümek gibidir. Her ailenin kırılma noktaları ve toleransları farklıdır.⁵⁸

Çoğu kişi için travmatik bir durum olan ve stres seviyesinin oldukça yüksek olduğu boşanma döneminde maalesef kişiler o andaki duygularının etkisiyle ve kızgınlıkla yanlış davranışlar sergileyebilmekte ve farklı şekillerde şiddet uygulamaya meyledebilmektedir.

Şiddet başkaları üzerinde maddi (fiziksel) ve manevi olarak, baskı, tehdit ve zorlamayı içeren ve ölüme kadar gidebilen sert muameleyi ifade eden bir kavramdır. Kişilerdeki şiddet duygusu ağırlıklı olarak insana yönelse de esasında, şiddet olgusu canlı-cansız bütün varlıklara yönelik sert, kaba ve zarar verici tüm davranışları kapsar. Şiddet söz konusu olduğunda ilk akla gelen fiziksel şiddet olsa da ekonomik, psikolojik, sözel ve cinsel şiddetin de toplumda yaygınlık kazandığını belirtmek gerekir. Bu nedenle şiddet bir insan hakkı ihlali olduğu kadar bir halk sağlığı sorunudur. Zira şiddetin fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlığı bozarak insan sağlığının tüm boyutlarını olumsuz yönde etkilediği bir gerçektir.⁵⁹

Yeşim Korkut'un 2023 yılında yaptığı araştırmasında vurguladığı üzere boşanmanın, sadece hukuki bağın çözülmesiyle sınırlandırılmayacağı, boşanma sürecinin boşanma kararından çok daha önce başladığı ve sonrasında aşağıdaki boyutların her birinde gerçekleştiği bilinmelidir:

1. Duygusal Boşanma: Eşlerin evliliğe yatırdıkları umutlardan, hayallerden, plan ve beklentilerden vaz geçmesidir. Bunun da kaybedilen her şey için yas tutmayı, öfkelenmeyi, suçlamalarla ve utançlarla başa çıkmayı gerektireceği açıktır. Zira çoğu kişi için evliliğin bitmesi hayattaki en travmatik yaşantıdır ve bu sebeple aşırı tepkilere sebep olabilir.
2. Hukuki boşanma: Diğer tüm aşamalarla ilintilidir ve sistemin ayrıştığı bir kriz noktasıdır.
3. Ekonomik boşanma: Mal ayrımı gereklidir.
4. Ebeveyn olarak boşanma: Çocuklarla ilgili düzenlemeleri kapsar.

⁵⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, "İslâm Hukukunda Manevî Zararların Tazmini", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 6/4 (1940), 798.

⁵⁶ Aybakan, "Zarar", 44/131.

⁵⁷ Zarar çeşitleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: İpek, *Mecelle'nin "Zarar ve Mukâbele Bi'z-Zarar Yoktur (19. Madde)" Külli Kâidesi ve İslâm Hukukunda Uygulama Örnekleri*.

⁵⁸ Yeşim Korkut, "Bir Geçiş Krizi Olarak Boşanma", *Psikoloji Çalışmaları*, 23 (2023), 103.

⁵⁹ Aliye Mavili, "Şiddetin Psikolojik ve Sosyal Boyutları", *Güven Toplumunun İnşası- Şiddetin Anatomisi ve Çözüm Yolları*, (ed.) Saliha Okur Gümrükçüoğlu-Arzu Arıkan (İstanbul: KADEM, 2020), 15.

5. Sosyal boşanma: Çiftlerin, arkadaşlarıyla ve akrabalarıyla olan ilişkilerinin ve rollerinin çözülmesini kapsar.⁶⁰

Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın da duygusal ve hukuki boşanmaya karşılık gelecek açıklamaları bulunmaktadır. Ona göre karı-koca arasında zaman zaman küçük tartışmalar, kırgınlıklar veya önemsiz meseleler yaşanabilir. Ancak eşler arasındaki doğal sevgi ve huzur devam ettiği sürece aile yapısının bozulmaması gerekir. Fakat bu sevgi ve huzur tamamen ortadan kalkarsa, evlilik temelden sarsılmış olur ve bu durumda zaten karı-koca arasında bir nevi doğal boşanma vuku bulacağından, şerî boşanma da mümkün olur.⁶¹

İbn Âşûr'a göre, Allah Teâlâ boşanmaya ancak eşler arasında ciddi geçimsizlik yaşandığında ve bu durum zarar vermeye başladığında izin vermiştir. Bu nedenle boşanma hakkı eşlerin birbirine zarar vermek amacıyla kullanılmamalıdır.⁶² Benzer şekilde, Elmalılı M. Hamdi Yazır da boşanmanın asıl amacının aile içinde oluşan sevgisizlik ve anlaşmazlıkları gidermek olduğunu belirtir. Ona göre, boşanma ancak son çare olarak ve tarafların gerçekten ayrılığa ne kadar uygun olduğunu anlamak için bir ıslah sürecinden sonra uygulanmalıdır. Bu yüzden, boşanma kararı alan kişinin bunu en doğru ve en güzel şekilde gerçekleştirmesi emredilmiştir.⁶³

Nimet Ferah'ın işaret ettiği üzere insan hayatındaki en stresli olaylardan biri olması sebebiyle boşanma çoğu insan için zor ve sancılıdır. Taraflar üzerinde travmatik bir etkisi vardır. Boşanma sürecinde ortaya çıkan duygulanımın, bunaltı ve travma sonrası stres belirtileri ile örtüşen özellikleri bulunmaktadır. Zira evliliğe yapılan psiko-sosyal, manevi ve ekonomik yatırımlar ailenin parçalanmasıyla birlikte heba olmuş, nafaka, velayet gibi sorunlar ortaya çıkmış ve muhtemelen bir zarar oluşmuştur. Ayrıca, kişinin geleceğe yönelik kaygıları, bunun neden kendi başına geldiğiyle ilgili sorgulamaları ve benzeri durumlar süreci daha da zorlaştırabilmektedir.⁶⁴

Aşağıdaki verilerde de görüleceği üzere Kur'ân'ın, karşılıklı olarak huzur ve sükûnun insan boyutu olarak tanımladığı eşlerin⁶⁵ esasında evlilik birliği içindeyken karşı tarafa verilen zararlar ve şiddet içeren davranışlar bir yandan boşanma sürecini de başlatmış olmakta, boşanma sürecinde de taraflar birbirlerine şiddetin farklı türlerini uygulamaktadır.

Şu ana kadar zarar kavramıyla ilgili zikredilen teorik bilgilerin ardından boşanma sürecindeki yanlış davranışların gerçek hayatta kişiler üzerinde oluşturduğu maddi-manevi olumsuz etkilerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

⁶⁰ Korkut, “Bir Geçiş Krizi Olarak Boşanma”, 104.

⁶¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser, ts.), 7/5046.

⁶² Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 28/296.

⁶³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/5048.

⁶⁴ Nimet Ferah, *Boşanma Sürecinde Bireylerde Dini Başa Çıkma Davranışlarının Analizi* (Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019), 78, 89.

⁶⁵ er-Rûm 30/21; Ahmet Küçük, “Günümüzde Aile ve Kur'ân'dan Örnek Aileler”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Ekim 2019), 437.

1.3.1. Maddi Zarar

Görüşmelerimiz esnasında katılımcılar yönelttiğimiz sorulara maddi zarar kapsamına girebilecek pek çok cevaplar vermişlerdir. Örneğin Şengül/51/Öğretmen şunları söylemiştir:

“Ben zaten mehri talep de etmedim. Öyle para konularında tartışıp, isteyecek bir kadın değilim. Belki çok ihtiyacım olsa isteyebilirdim. Ama başka para meseleleri ile ilgili tartışmalarımız olduğu için... Mesela şöyle söyleyeyim: Biz ortak bir yazlık ev almıştık. Arsa alıp, ev yaptırdık yani. İkimiz de üç aşağı beş yukarı eşit para harcadık. Sonra sattık tabii orayı malesef. Hiç oturmak nasip olmadı. O hep bana şey dedi. Önce sen 40 bin dolar koydun. Ben onu vereceğim sonra dolar yükseldi. Yok %40'ını verip, %60'ını ben alacağım. Çünkü ben çok gittim, geldim. Böyle saçma şeylere girdi.” (Şengül/51/Öğretmen).

Şengül/51/Öğretmen mehrini neden almadığından bahsederken zaten evlilik süresince paranın hep tartışma konusu olduğunu vurgulamıştır. Nitekim boşanma sürecinde de erkek yazlığı yaptırırken daha çok gidip geldiğini mazeret göstererek kadının ödediği miktarı tam ödemeyi reddetmiştir. Bu örnekte kadının hem mehrini hem de parasının tamamını alamadığı ve maddi zarara uğradığı görülmektedir.

1.3.1.1. Fiziksel Şiddet

Bir insana tokat atmak, boğazını sıkarak, işkence yapmak, en ağır şartlarda yaşamaya zorlamak fiziksel şiddettir. Hâlâ bazı bölgelerde görülen ve fiziksel şiddetin en ağırlarından olan töre cinayetleri, zorla evlendirmeye kalkmak, insan satmak ve öldürmek de bu tür şiddetlerdendir.⁶⁶

Görüşmelerimizde bu konuyla ilgili oldukça dikkat çekici bulgulara rastlanmıştır. Örneğin ağır fiziksel şiddet gören Gönül/43/Kamu yöneticisi, kayınvalidesini incitici laflar söylememesi konusunda nazikçe uyardığında eşinin, iki üç ay topallamasına sebep olacak şekilde kuvvetli bir tekme attığını, doktora dahi götürmediğini, sürekli kafasına yumrukla saldırdığını için burnunda kırık olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Annesi bana laf soktuğunda anne neden öyle diyorsun? Beni kırıyorsunuz böyle demeyin, dedim. Yemin ediyorum ki tek cümlem buydu. 21-22 yaşındayım. Şimdikininki gelinleri gibi değilsiniz. Sen anneme nasıl karşılık verirsin? dedi. Merdivenden çıkarken burama bir tekme attı. Abartmıyorum 2-3 ay topallayarak yürümüştüm. Doktora gitmek de yok. Bu iz oradan kaldı. Burnumda da bir kırığım var. Çünkü çok fazla kafama yumrukla vurdu ve kafama saldırdı. Ben hep artık bana zarar vermesin diye sürekli kafamı sakınırdım. Çocuk uyuduğunda yapardı. Çocuk ayaktaiken yapmıyordu bunları. Odaya kilitlerdi. Ya da önüne oyuncaklarını koyardı. Müziği açardı. Beni öbür odada döverdi.” (Gönül/43/Kamu yöneticisi).

Bu örnekte kocanın, çocuk ayaktaiken değil de o uyuduğu zaman ya da çocuğu odaya kilitlemek, oyuncaklarını önüne koyup müziğin sesini açmak suretiyle kadını öbür odada dövmesi fiziksel şiddetin bir anlık öfkeyle değil tasarlanarak ve isteyerek uygulandığını açıkça göstermektedir.

Ağır fiziksel şiddet gören Aysel/45/Hemşire-eğitimci, kocasının kendisini öfkesi geçene kadar bir erkeği dövmesi gibi dövdüğünü, ağladığı zaman buna sinirlendiği için yine

⁶⁶ Aliye Mavili, “Şiddetin Psikolojik ve Sosyal Boyutları”, 15.

dövdüğünü, üzerine oturup yumrukladığı için kollarıyla kendini koruyamadığını bu sebeple sürekli kafasında şişlikler, gözünde de morluklar olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Şiddet gördüğüm zamanlarda karşısında bir erkek varmış gibi davranırdı. Hani şiddet deyince bir tokat işte, bir ısırma, sıkma, çimdik atma, şeklinde değildi. O sinirlendiği zaman öfkesi geçene kadar bir de mesela ağlama diye beni döverdi. Üstüme otururdu, kollarımı oynatamazdım, yüzümü koruyamazdım ve sürekli kafama yumruk atardı ve kafamın içinde her zaman fındık veya ceviz kadar büyüklükte şişler olurdu. Gözümün önünde morluklar oluşurdu.”

Aynı kişinin boşanmaya karar verdiği için uğradığı fiziksel ve psikolojik şiddet insanın kanını donduracak cinstendir:

“Boşanma davası açtıktan sonra çok kötüydü. Ben boşanma davası açtım diye davayı geri alacaksın, sen adam olmazsın, sen bana muhtaçsın, sen tek başına ne yapacağını sanıyorsun? Bu hayatı nereden bulacaksın? İşte hiçbir şekilde geçinemezsin. Göreceksin belanı bulacaksın. Sürüm sürüm sürüneceksin. Bugünlerini arayacaksın gibi bir sürü şeyler söylüyordu. Hatta bir gün çok sinirlenmişti boşanıyorum diye. Bu davayı al falan diye boğazıma sarılmıştı. Hatta buzdolabına vurmuştu ve buzdolabındaki her şey böyle kafama patır patır dökülmeye başlamıştı. Üstünde duran bir şeyler vardı. O şekilde yani çok korkutmaya başlamıştı beni. Bir defasında da beni arabaya zorla bindirip Şile’ye götürdü. Yolda kendisine geri dönmem için yalvardı. Ben de kesinlikle boşanacağım deyince bu sefer yumruklar, vurmalar falan başladı. Sonra boynumu sıktı. Ha bir de çakı çıkarttı. Bileğime dayadı. Bak dedi davayı çekmezsen senin gerçekten bileğini keserim dedi. Gerçekten de keserdi. Ben çok uzak bir yerdeydim ve sesimi kimseye duyuramazdım, tamam dedim. Dönüş yolunda eve gitmeyeceğimi söyledim de otobanda emniyet kemerlerimizi çıkartıp iki yüze kadar hızlandı ve ikimiz birlikte öleceğiz öleceksek dedi. Çok zor bir süreçti.” (Aysel/45/Hemşire-eğitimci).

Son veride eski eşin kadına geçinemeyeceğiyle ilgili gözdağı verdiği açıkça görülmektedir. Hâlbuki görüşmeci ölümle tehdit edildiği ve yeni boşandığı zamanlarda duygusal olarak hiç iyi olmadığı halde KPSS sınavında Allah’ın kendisine yardım ettiğini ve ilk tercihinin yerleşerek bir kamu kuruluşunda hemşirelik yapmaya başladığını ifade etmiştir.

Ömer/55/Akademisyen ise geçimsizlik sıkıntısı olsa bile hiçbir zaman boşanmayı istemediğini, bazen istemese ve rahatsızlık duysa da sinirinin itiş kakış şeklinde şiddete dönebildiğini şu şekilde açıkça ifade etmiştir:

“Boşanma sürecinde, ben hiçbir zaman boşanmaktan yana taraf olmadım. Geçimsizlikten hep benim de sıkıntıları var. Bak, sinirleniyorum. Bazen şiddete dönebiliyor. İşte itme kakma falan gibi. Bunlardan ben de rahatsızım. Bunu istemiyorum.” (Ömer/55/Akademisyen).

Her üç örnekte de görüldüğü üzere evliken uygulanan fiziksel şiddet, bir şekilde boşanma sürecini başlatmış ve çiftlerin ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki görüşmecilerin dindarlık algısıyla boşanma sürecindeki davranışlar tamamen uyuşmamaktadır. Örneğin Aysel/45/Hemşire-eğitimci’nin radikal müslüman olarak tanımladığı boşandığı kişi, boşanma sürecinde onu uzaklara kaçırıp bileğine çakı dayayarak ve yumruklayarak tehditler savurmayı kendine hak görürken; kendini çok dindar olarak niteleyen Ömer/55/Akademisyen ise rahatsızlık duymakla birlikte bazen şiddete başvurduğunu itiraf etmiştir. Bu ve benzeri örneklere göre dindarlık algısının ve ahlaki davranışın her zaman paralel bir yapıda

gitmediği anlaşılmaktadır. Hâlbuki dinin temeli ahlaktır ve ahlaklı davranışlar olmaksızın hakiki dindar olmak mümkün değildir.

Saha çalışmamızda yukarıda zikredilen örneklerin dışında pek çok fiziksel şiddet bulgusuna rastlanmıştır. Oysa İslâm dini hiçbir şekilde şiddeti kabul etmez. Bize her konuda örnek olan Hz. Peygamber de şiddet konusunda hiçbir zaman mazeret kabul etmemiştir. Örneğin karısını dövüp kolunu kıran Sabit b. Kays b. Şemmas'ın, kadının kardeşi tarafından Hz. Peygamber'e şikâyet edilmesi üzerine O, Sabit'i çağırarak karısını boşamasını istemiştir.⁶⁷ Bu örnek, tarih boyunca genelde kadının maruz kaldığı baskı ve aile içi şiddete karşı Hz. Peygamber'in fiilî tepkisini ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Hz. Peygamber'in Sabit'e, dövme sebebini sormadan karısını boşamasını emretmesi de son derece anlamlıdır. Görüldüğü üzere o, çoğu zaman yapıldığı gibi, "aile içinde olur böyle şeyler, kol kırılır yen içinde kalır" dememiş, mağdur olan kadını böyle bir şiddet ortamından kurtarmak için adım atmıştır. Onun bu tavrı bu gibi konularda nasıl davranılması gerektiği konusunda tüm müminlere örnek olmalıdır. Zira kendisi de evlilik hayatında eşleriyle bazı dargınlıklar yaşadığında, onlara asla el kaldırmamış, kırıcı ve incitici söz söylememiştir.⁶⁸ O kişinin hanımına karşı fiziksel ve sözel şiddet uygulamasını kesin şekilde yasaklamıştır. "Hanımlarımız hakkında ne dersiniz?" diye soranlara "Yediklerinizden onlara da yedirin, giydiklerinizden onlara da giydirin, onları dövmeyin, kötülemeyin"⁶⁹ cevabını veren Hz. Peygamber'in Vedâ hutbesinde müminlere bıraktığı vasiyet ve son nasihatlarından birisi de kadınlar hakkında Allah'tan korkmak gerektiği olmuştur.⁷⁰

Öte yandan Hz. Peygamber'in kendinden zayıf birine şiddet uygulayan kişiyi "Senin ona gücün yettiğinden daha fazla Allah'ın sana gücü yeter."⁷¹ şeklinde uyarmasının orantısız güç kullananların hesap vereceğine dikkat çekerek vicdanları uyandırmaya yönelik bir hatırlatma olduğu açıktır. Öte yandan Kur'an'da Allah'ın saygın kıldığı cana kıymak açıkça yasaklandığı halde⁷² günümüzde halâ bazı kadınların sadece boşanmak istediği için önceden evli oldukları erkekler tarafından öldürülmesi üzerinde düşünülmesi ve önlemler alınması gereken bir konudur.

Ezcümle fiziksel şiddet, bireylerin yaşamlarını derinden etkileyen ve insan hakları ihlali olarak kabul edilen bir durumdur. Bu tür şiddetin, anlık öfkeden ziyade planlı ve kasıtlı olarak uygulandığı örneklerle gözler önüne serilmektedir. Şiddetin aile içindeki varlığı, bireylerin hem fiziksel hem de psikolojik olarak yıpranmasına neden olurken, boşanma süreciyle birlikte daha da tehlikeli bir hâl alabilmektedir. Mağdurların desteklenmesi ve kamuoyunun bilinçlendirilmesi, bu sorunun çözümüne katkı sağlayabilir. Ayrıca, tarihî ve dinî

⁶⁷ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmî, 1986), "Talâk", 53.

⁶⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuad Abdülbâki (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabi, 1991), "Fedâil", 79.

⁶⁹ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 40-41; *Hayat Rehberi Kur'an Konulu Tefsir*, Komisyon (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023) 4/534.

⁷⁰ Müslim, "Hac", 19; İsmail Hakkı Ünal, "Kur'an ve Sünnet Açısından Şiddet Sorunu", *Güven Toplumun İnşası Şiddetin Anatomisi ve Çözüm Yolları* (İstanbul: KADEM, 2020), 59.

⁷¹ Müslim, "İman", 34; Tirmizî, "Birr ve Sıla", 30.

⁷² el-İsrâ 17/33.

referanslar da şiddetin hiçbir şekilde kabul edilemez olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, toplumun her kesiminin farkındalığının artırılması ve hukuki yaptırımların daha etkin hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır.

1.3.1.2. Ekonomik Şiddet

Eşe hiç para vermemek ya da kısıtlı para vermek, ailenin gelir ve gideri konusunda bilgi vermemek, kadının gelirini veya ortak geliri kadının rızası olmadan elinden almak, zorla çalıştırmak, aile bütçesini ilgilendiren konularda eşine danışmadan tek başına karar almak ekonomik şiddetin örneklerindendir.⁷³

Görüşmelerimizde ekonomik şiddete dair pek çok bulguya rastlanmıştır. Örneğin Şeyma/45/Aile Danışmanı yaşadığı durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Bu süreç iki, iki buçuk yıl bu şekilde sürdü. Sonrasında maddi anlamda yıldırma başladı. Maddiyatı kesti, kira yok, fatura var.”

Şeyma/45/Aile Danışmanı, kocasının boşanmaya zorlama amacıyla yıldırma yöntemini kullandığını ve maddi desteği tamamen kestiğini ifade etmektedir ki bu durum hem ekonomik şiddetin olduğunu hem de güzellikle boşama ilkesinin ihlal edildiğini göstermektedir. Bu örnekte kocanın karşılaması gereken nafakayı ödemediği görülmektedir. Bu bağlamda Kurtubî'nin “nafakanın terki en büyük zarardır.” sözü dikkate değerdir.⁷⁴

Görüşmecilerden Ersin/31/İmam-hatip ise yaşadığı durumu şu şekilde aktarmıştır:

"Peki borcu kim yaptı yine kendisi yaptı. Kredi kartının limitini aştı hatta bana sormadan limiti üç dört kat yükseltmiş. Onu da aşmış. Ben bu borçları kapatmak için arabamı satım, motorum vardı onu sattım."

Ersin/31/İmam-hatip, eşinin kendisine sormadan kredi kartının limitini dört katı kadar yükselttiğini ve limiti aşp borca girdiği için arabasını ve motorunu satmak zorunda kaldığını söylemiştir.

Reyhan/42/ Vakıf genel müdürü ise boşandığı kişinin kendisine çok borç bıraktığını ve boşandıktan sonra iki üç yıl boyunca borç ödemek zorunda kaldığını şu şekilde belirtmiştir:

“Hep çalıştım. Uzun yıllar çalıştım, hatta bana ait olmayan borçları da ödedim. Çok borç bıraktı bana. Yıllarca ben borç ödedim. Ev almadım, tatile gitmedim borçları ödedim yani. Kendim yapmış olsam zoruma gitmez. Mesela gitmiş teyzemden almış. Haberim yok. Arkadaşımdan aldı. Sonra benim kredi kartlarımı falan kullanmış. Ben yıllarca borç ödedim. Boşandıktan sonra ortalama 2-3 yıl borç ödedim diyebilirim.” (Reyhan/42/ Vakıf genel müdürü).

Her ne kadar o dönemlerde ekonomik şiddet ifadesi kullanılmasa da onun davranışları ve uyarıları bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Hz. Peygamber'in eşlerine mehir ödeme konusunda hassas davranması, Hind'in, kocası Ebû Süfyan'ın cimriliğinden, kendisine ve çocuğuna yetecek para vermemesinden şikâyet etmesi üzerine maruf ölçüde yeteri kadar alabileceğini söylemesi bunun örneklerindendir.⁷⁵ Ayrıca O, malının bir kısmını sadece tek

⁷³ Mavili, “Şiddetin Psikolojik ve Sosyal Boyutları”, 16.

⁷⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el- Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed el-Berdûnî- İbrâhim Etfayyîş (Kahire: Dârü'l Kütübi'l Mısıriyye, 1964), 18/167.

⁷⁵ Buhârî, “Nafakât”, 9.

çocuğuna bağışlayıp diğerlerini mahrum bırakan babayı “Allah’tan korkun! Çocuklarınız hakkında adil olun.”⁷⁶ diyerek uyarmış ve diğer çocukların ekonomik şiddete maruz kalmasına razı olmamıştır.

Ekonomik şiddet, bireyin maddi kaynaklarının zorla kontrol edilmesi veya kısıtlanması yoluyla üzerinde baskı kurulmasıdır. Metinde verilen örnekler, ekonomik şiddetin çeşitli şekillerde ortaya çıktığını ve bireylerin hayatını doğrudan etkilediğini göstermektedir. Nafaka ödememek, maddi desteği keserek yıldırıma çalışmak, ortak maddi kararları tek taraflı almak gibi durumlar ekonomik şiddetin belirgin örnekleridir. İslâm perspektifinden ele alındığında, Hz. Peygamber’in söz ve uygulamaları, aile içindeki adaleti ve ekonomik hakların korunmasını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, ekonomik şiddet hem ahlaki hem de dinî açıdan kabul edilemez bir tutumdur.

1.3.2. Manevi Zarar

İnsanın ruhuna eziyet veren, şerefini yok sayan, haysiyetini ihlal eden, sağlığına ve özgürlüğüne halel getiren her şey manevi zarar kapsamına girer. Katılımcılar bu başlık altında işlenecek olan psikolojik, sözel ve cinsel şiddetle ilgili pek çok şey anlatmışlardır.

1.3.2.1. Psikolojik Şiddet

Bir insanı aşağılamak, bağırarak, küfür ve tehdit etmek, küçük düşürmek, küçük düşürücü sözler söylemek, kişiyi ailesinden, toplumdan uzaklaştırmak, kıskançlık bahanesiyle giyim kuşamına karışmak, gidip gidemeyeceği yerlere karar vermek, karşı tarafı kendi kararlarına uymaya zorlamak, gelişim imkânlarından mahrum etmek psikolojik şiddet örneklerindendir. Ayrıca psikolojik şiddetin küfür ve aşağılama şeklindeki görünümü sözel şiddete girmektedir.⁷⁷

Aşağıdaki verilerde, Zeki/56/Akademisyen, eşinin şüpheleri sebebiyle oğluna altı ay kendisini takip ettirdiğini, çocuklarını aleyhine kışkırttığını, boşandıktan sonra da bu davranışına daha şiddetli bir şekilde devam etmesi sebebiyle çocuklarının sürekli hakkında kötü düşündüklerini söylemiştir. Ayrıca bu durumun çocuklarıyla olan iletişimini bozduğunu, bu sebeple üç yıldır çocuklarıyla olan ilişkilerini düzeltmeye çalıştıklarını ifade etmiştir:

“Aleyhimde çocukları besliyormuş. 6 ay boyunca oğlumuz beni takip etmiş. Çok kötü bir şey. Şu anda biz çocuğun psikolojisini tamir etmeye çalışıyoruz. Çocukla ilişkimizi yeniden rehabilite etmeye çalışıyoruz. O süreçteyiz 3 senedir. İşte kimse anlatmazsa, başındaki büyükler anlatmazsa çocuklar düşünemez böyle şeyleri. Evde de anneleri sürekli aleyhime, boşandıktan sonra daha fena aleyhime konuşmaya başladığı için çocuklar sürekli benim hakkımda kötü düşündüler.” (Zeki/56/Akademisyen).

Ali/42/Koordinatör ise kendisine haber verilmeden oğlunun sünnet ettirildiğini söylemiştir ki oğlunun önemli günlerinde yanında olmak bir babanın en tabi hakkıdır:

“Mesela bir hafta sonu aradım oğlum. Seni gelip alacağım bir saate falan, diyorum. O zaman alma günüm. Baba hastanedeyim, dedi. Hayırdır, ne oldu? dedim. Sünnet oldum baba, dedi. Benim bundan haberim yok. Böyle şeylerden bahsediyorum yani. Bununla ilgili de bir şey söyleyemezsiniz siz suçlu oluyorsunuz.” (Ali/42/Koordinatör).

⁷⁶ Müslim, “Hibat”, 16.

⁷⁷ Mavili, “Şiddetin Psikolojik ve Sosyal Boyutları”, 15.

Ayrıca, Reyhan/42/ Vakıf genel müdürünün avukat olan boşandığı eşinin bilgi saklaması sebebiyle boşandığı halde yıllarca hala resmiyette evli görünmesi de psikolojik şiddete örnektir:

“Boşanırken bile beni dolandırdı. Şöyle, avukattı kendisi. Anlaşmalı boşandık. Anlaşmalı boşandığınız zaman da daha sonrasında gidip gerekçeli kararı almanız gerekiyor. Bunu bile söylemedi bana. Ben mesela uzun yıllar boşanmışım ama evli de kalmışım yani.” (Reyhan/42/ Vakıf genel müdürü).

Pelin/42/Yemekhane personeli yaşadığı zorluklar sebebiyle ruhsal durumunun bozulduğunu, kendi olmaktan çıktığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Kızlar yirmi yaşına geldi. Kızları çektim karşıma. Dedim ki kızım böyleyken böyle ben artık babanıza dayanamıyorum. Gerçekten artık çıldıracağım. Bağırıyorum. Sürekli bağırıyorum yani artık ben haddimi aştım. Kendim olmaktan çıktım. O yüzden boşanmaya karar verdim.” (Pelin/42/Yemekhane personeli).

Esra/26/İlahiyatçı ise ailesiyle görüşme hakkından mahrum bırakılmış ve dışarı çıkması engellenmiştir:

“Dışarıya çıkamıyordum. Ailemle görüşmemi yasaklıyordu. Eve ailem asla gelemiyordu. Ben iki yıl boyunca sinir krizi geçirdiğim anlar haricinde hep evdeydim. Ben iki yıl çocuğumu evde büyüttüm. Kapının önüne bile dahi çıkmamıza izin vermiyordu.” (Esra/26/İlahiyatçı).

Kadının ailesiyle görüşmesi en doğal haklarından ve bu hakkın engellenmesi psikolojik şiddettir. Ensâr’dan İmrân adındaki bir kişi, ailesini ziyaret etmek istemesi üzerine karısı Ümmü Zeyd’e izin vermemiş ve onu ailesinden kimseyle görüşmemesi için evin ikinci katındaki bir odaya hapsetmişti. Bunun üzerine iki aile arasında tartışma çıkması ve Hz. Peygamber’in olaya müdahale etmesi⁷⁸ dinî açıdan bu gibi durumların hoş karşılanmadığını açıkça göstermektedir.

Ayrıca, burada eşlerin sadece kendilerinin bilmesi gereken mahrem sırlarını başkalarına yaymalarının da bir nevi psikolojik şiddet olduğu unutulmamalıdır. Zira aile fertlerinin güvenli aile ortamındayken birbirlerine verdikleri sırların ve her türlü bilginin başka insanlarla paylaşılması aynı zamanda kişilik haklarının da ciddi bir şekilde ihlal edildiği anlamına gelmektedir. Bu sebeple özellikle boşanma sürecindeyken Hz. Peygamber’in “Kıyamet gününde, Allah katında mevkii en kötü olacak insanlardan birisi, karısı ile haşır neşir olup da onun sırrını yayan kimsedir.” sözü daima hatırlanmalıdır.⁷⁹

Kur’ân’da insanı arkasından çekiştirip, yüzüne karşı eğlenenlerin,⁸⁰ birbirini küçümseyenlerin, çekiştirenlerin, kötü lakap takanların kınanması ve bu şekilde davrananların fâsıklıkla ve zalimlikle itham edilmesi⁸¹ bir açıdan psikolojik ve sözel şiddeti önleme gayreti olarak

⁷⁸ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîl-i Âyi’l-Kur’ân*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Mekke: Dârü’t-Terbiye ve’t Tûrâs, ts.), 22/294; Taberî bu rivayeti Hucurât 49/9-10’un tefsirinde sebep-i nüzûl olarak zikretmiştir ancak bu iki âyetin bağlama uygun olarak farklı sebep-i nüzûllerini ayrıntılı bir biçimde açıklayan bir araştırmaya bk.: Oğuzhan Ş. Yağmur - Mehmet Aydemir, “Nüzûl Ortamı ve Sebeb-i Nüzûl Bilgisinin Âyetleri Anlama ve Anlamlandırmaya Etkisi (Hucurât Sûresi 9-10. Âyetler Örneği)”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2023).

⁷⁹ Ünal, “Kur’ân ve Sünnet Açısından Şiddet Sorunu”, 61; Müslim, “Nikâh”, 123.

⁸⁰ el-Hümeze 104/1.

⁸¹ el-Hucurât 49/11.

değerlendirilebilir. Bu uyarılara hem günlük hayatta hem de özellikle boşanma sürecinde kulak verilmesi önem arz etmektedir.

Psikolojik şiddet, bireyin ruhsal sağlığını olumsuz etkileyen, onu baskı altına alan ve özgürlüğünü kısıtlayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, güven eksikliği ve sürekli suçlamalar, aile ilişkilerini derinden sarsarak bireylerin birbirine yabancılaşmasına neden olabilmektedir. Ayrıca, ebeveynlerden birinin çocukları manipüle etmesi, onların psikolojisini bozarak uzun vadede onarılması zor yaralar açabilir. Bunun yanı sıra, önemli ailevi kararların tek taraflı alınması, bireyin ebeveynlik haklarını ihlal edebilir ve kişisel sınırlarını zorlayabilir. Hukuki süreçlerde bilgi saklama gibi eylemler ise kişinin mağduriyetini artırarak onun haklarını hiçe sayan bir duruma sebep olabilir. Tüm bu örnekler, psikolojik şiddetin sadece bireysel değil, toplumsal düzeyde de ciddi etkileri olduğunu göstermektedir.

1.3.2.2. Sözel Şiddet

Aşağılama, hakaret, küfür, kişinin bedeniyle alay etme gibi psikolojik şiddet unsurları aynı zamanda sözel şiddetin de birer türüdür. Psikolojik ve sözel şiddetin en ağırı ise korkutma ve tehditler savurma yoluyla karşı tarafın kendine olan güvenini zayıflatmaktır.⁸²

Henüz evliyken boşanmaya doğru giden süreçte Hakan/50/Pazarlamacı eşinin gittiği kurstaki kadınlarla ilişkisi olduğu yönünde kendisini itham etmesinden ve incitici bir şekilde sözel tacizde bulunmasından bahsederken bunun psikolojisinin bozduğunu ayrıca belirtmiştir ki bu da ruhsal sağlığına zarar verildiğini açıkça göstermektedir:

“Ben eşim tarafından sözlü tacizlere muhatap oldum. Ağır konuştuğu dönemler oldu. Sözlerinden incindiğim zamanlar oldu. Mesela gittiğim kurslardaki kadınlarla ilişkim olduğunu düşünmeye kadar vardı iş. En çok psikolojimi bozan şeyler bunlar.” (Hakan/50/Pazarlamacı).

Erkek bir görüşmecinin de eşinin bağırıp çağırarak, hakaretler ederek kapıları sert bir şekilde vurmasını aktif şiddet olarak tanımlaması dikkat çekicidir:

“Aslında aktif şiddet de uygulamıştır. Hakaret ederek. Veya işte bağırarak, çağırarak, kapıları sert bir şekilde vurarak bu şekilde.” (Mehmet/49/Sanatçı).

Şengül/51/Öğretmen ise kendi annesinin gözü önünde değersizleştirilmiş, namussuzlukla itham edilmiş ve “Kim bilir Amerika’da nasıl para kazandın?” denilerek iffetsizlikle damgalanmıştır. Bu sözlerden sonra da boşanma sürecinin başladığı anlaşılmaktadır. Bu örnekte erkeğin on yıllık bir evliliğin ardından kadını bu şekilde itham etmesi yıllarca içinde şüphe taşıdığını ve evliliğin güven ilişkisi üzerine kurulamadığını düşündürmektedir:

“Hoş olmayan laflar etti annemin yanında. Benim de çok zoruma gitti. Belki annemin yanında yapmasaydı iş boşanmaya gitmezdi. Senin benim için bir değer yok. Benim için önemli olan kendi ailem. Sonra sen namussuzsun. Kim bilir Amerika’da nasıl para kazandın?” (Şengül/51/Öğretmen).

Katılımcılar arasında boşanma sürecinde karşılaştığı sözel şiddete değinenler de olmuştur:

“Telefonla aradığımda bana 2-3 sene boyunca hakaretler, küfürler bilmem neler dediler. Çocukla görüştürmemeler falan.” (Ömer/55/Akademisyen).

Bu örnekten, boşandıktan sonra kadının ve ailesinin, babayı çocuklarını görme hakkından mahrum bıraktıkları, telefonla bile görüşmesine izin vermedikleri ve üstüne üstlük

⁸² Mavili, “Şiddetin Psikolojik ve Sosyal Boyutları”, 16.

sözel şiddet uyguladıkları anlaşılmaktadır ki bunun hakkaniyetli bir yaklaşım olmadığı açıktır.

Öte yandan boşanma sürecinde bazı erkeklerin yıllarca evli oldukları kadınları iffetsizlikle itham ettikleri görülmektedir:

“O gün anlaşmalı boşandığımızda beni dışarıda çağırdı. Dinen de boşsun, boşsun, boşsun dedi. Artık dinen ve resmen özgürsün, dedi. Artık iyi bir o... olabilirsin, dedi.” (Gönül/43/Kamu yöneticisi).

Burada evlilik hayatı içindeyken şiddetin her türüne maruz kalan Gönül/43/Kamu yöneticisinin boşandıktan sonra da en ağır ifade biçimiyle “o.../kötü kadın” olmakla itham edildiği görülmektedir. Evliyken de kıskançlık sebebiyle sorunlar çıkartan bu kişinin yıllarca aynı yastığa baş koyduğu kadına sırf boşanmayı tercih ettiği için sarf ettiği sözlerin ve adeta kocası olmayan bir kadının iffetini koruyamayacağı yönündeki imalarının İslâm ahlakına tamamıyla zıt olduğu açıktır.

Görüşme verilerinden, bazı kişilerin boşanmayı günah saydığı ve Allah’a hesap verilmesi gereken bir konu olarak gördüğü anlaşılmaktadır:

“Ben ayrı eve taşındığım zaman bile oğlum bizim evde diye onu da teyzesi tiyatroya götürdü diye apartmanı başımıza yıktı. Geldi, zillere bastı, tehditler, küfürler, beddualar... Sürekli mesaj çekiyordu, oğlumun telefonundan arıyordu, mail atıyordu. Sürekli işte sen şöylesin sen nafaka aldın, boşanmayı istedin, Allah katında hesabın olacak falan filan.” (Aysel/45/Hemşire-eğitimci).

“Allah katında hesabın olacak.” diyen ve Aysel/45/Hemşire-eğitimci tarafından radikal İslâmcı olarak tanımlanan bu şahıs boşandığı kadına küfürler, tehditler savururken, çocuğunun annesine beddualar ederken ve ona mobbing uygularken kendisinin de Allah’a hesap vereceğini unutmuş gibi görünmektedir. Hâlbuki Hz. Peygamber bizlere kıyamet gününde mü’min kulun terazisinde güzel ahlaktan daha ağır bir şey bulunmadığını ve Allah’ın kötü davranışlarda bulunan ve çirkin sözler söyleyen kimseden nefret ettiğini haber vermiştir.⁸³

Günümüzde aile içindeki sorunların temel sebeplerinden biri, birbirine üstünlük kurmaya çalışmak ve bu şekilde karşı tarafı aşağılamak ya da emir vermektir. Bu tür bir tutum, insanların birbirine saygı duymasını zorlaştırır ve iletişimi koparır. Bu bağlamda, Hz. Peygamber’in eşleriyle yaşadığı bir problemde onlara karşı karşı buyurgan bir dil yerine, “geliniz فَتَعَالَيْنَ” veya “istiyorsanız إِنَّ كُنْتُمْ تُرَدُّنَ” gibi seçenek sunan ve karşı tarafı onurlandıran bir üslup kullanmasının önerilmesi dikkate değerdir.⁸⁴

Aile içinde huzursuzluklar önce karı-kocanın birbirine kırıcı davranışları ve hakaretamiz sözler söylemeleriyle başlar. Bu davranışlar tekrar ettikçe kalıcı olma ve aile ilişkisinin doğal bir parçası gibi algılanma riski artar. Hâlbuki Allah ve Resulü tarafından kesin bir dille yasaklanan kötü söz,⁸⁵ aile içinde, eşler ve çocuklar için psikolojik şiddete dönüşerek hayatı çekilmez hale getirmektedir. Bu bağlamda başkasına olmadığı halde ailesine karşı dilinin kırıcı ve kötü sözlü olduğunu ve ne yapması gerektiğini Hz. Peygamber’e soran Ebû

⁸³ Tirmizi, “Birr”, 61.

⁸⁴ İsa Kanik, “Kur’ân Kıssalarında Ailevî İlke ve Değerler”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2020), 278.

⁸⁵ en-Nisa 4/148; Tirmizi, “Birr”, 48.

Huzeyfe'nin, bunun için Allah'tan af dilemesi gerektiği cevabını alması⁸⁶ manidardır ve üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Zira sadece günah işleyenlerin af dilediği herkesin malumdur.

Sözel şiddet boşanma sürecinde ve sonrasında bireyler üzerinde ciddi psikolojik etkiler oluşturmaktadır. Özellikle hakaret, tehdit ve aşağılayıcı ifadelerin, bireylerin ruh sağlığını bozduğu ve güven ilişkisini zedelediği görülmektedir. Sözel şiddetin sadece anlık bir öfke patlaması olmadığı, aksine uzun vadede bireylerin özsaygısını ve ruhsal dengesini olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, toplumda boşanmaya yüklenen dinî ve ahlaki anlamların, taraflar arasındaki çatışmayı daha da derinleştirdiği ve bu süreçte bireylerin manevi baskılara maruz kaldığı görülmektedir. Metinde verilen örnekler, sözel şiddetin bireysel olduğu kadar toplumsal boyutlarının da olduğunu ve boşanma sürecinde adâlet ve hakkaniyetin çoğu zaman göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır.

1.3.2.3. Cinsel Şiddet

Kişilerin birbirlerini istemediği şekilde ve uygun olmayan zamanda cinsel ilişkiye zorlaması, cinsel organlara zarar vermesi, çocuk doğurma ya da doğurmamaya ve fuhşa zorlaması, sözlü veya sözlü olmayan davranışlarla istenmeyen cinselliğe yönelik davranışlar sergilemesi cinsel şiddetin örneklerindendir.⁸⁷

Görüşmecilerin arasında da cinsel şiddete maruz kalanlar olmuştur. Örneğin bir vaka kada kocanın yıllarca eşini anal sekse zorladığı görülmektedir:

“Bizim çok cinsel hayatımız yoktu, hamile kaldığımda çok şaşırmıştım. İki buçuk ay doktora gitmemiştim hemşire olmama rağmen. Çünkü üç ayda bir cinsel hayatımız vardı. O zamanlar internet yoktu. Ben hiç kimseyle dışarı çıkmıyordum. Çoğu zaman beni eve kilitlerdi. Komşularla da konuşmazdım. Bunun normal olduğunu zannediyordum. Bir de şeydi. Ben sadece bildiğim ilmiyelerden anal ilişkinin haram olduğunu biliyordum. Biz evlendik. Birinci yıldan itibaren sürekli anal ilişki istemişti benden. Defalarca buna yeltendi. En sonunda şey demiştim. Nasıl zincirimi kırdım ve karşılık verdim hala bilmiyorum. Biz normalini bile yapmıyoruz. Bunun kala kala arkası mı kaldı? Dedim. Bir de canım yanıyor. İstemiyorum bunu, dedim. Çok zorladı. Bu konuda tecavüz...” (Gönül/43/Kamu yöneticisi).

Görüldüğü üzere Gönül/43/Kamu yöneticisi boşandığı kişi tarafından İslâm'da haram olan ve bir nevi livata sayılan anal sekse⁸⁸ zorlandığını ve canının yandığını, istemediğini defalarca söylemesine rağmen bu işlemin zorla gerçekleştiğini ifade etmiştir. Hâlbuki Hz. Peygamber “Kadınlarınıza arkadan (anüsten) yaklaşmayınız. Allah karısıyla arkadan ilişkide bulunan kişinin yüzüne bakmaz.”⁸⁹ buyurmuştur.

Diğer bir görüşmeci olan Aysel/45/Hemşire-eğitimci ise boşandığı kişinin hem fiziksel hem de psikolojik şiddet uyguladıktan hemen sonra henüz acıları dinmemişken cinsel

⁸⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Riyad: Dârü'l-Müğnî, 2000), “Rikak”, 15; Ünal, “Kur’ân ve Sünnet Açısından Şiddet Sorunu”, 61.

⁸⁷ Mavili, “Şiddetin Psikolojik ve Sosyal Boyutları”, 15.

⁸⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, ts.), “Nikâh” 44-45; Recep Çiğdem, “İslâm’ın Cinsel Hayata Yaklaşımı”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 13-14.

⁸⁹ Tirmizî, “Radâ”, 12.

ilişki talebinde bulunduğunu, kabul etmediği zaman da özür dileyip kendini affettirmek yerine şiddetin dozunu artırdığını söylemiştir:

“Benim canım acımış yani ben neler yaşamışım hem duygusal olarak hem fiziksel olarak daha böyle acılarım geçmeden hemen onu affetmemi ve o anda onunla cinsel ilişkiye girmemi isterdi ve ben izin vermezsem o zaman bir daha dayak atardı bir daha... Bir kere bir haftalık evliyken mesela bu yüzden bir gün boyunca dövmüştü. Ben küçücük bir kızım yani yirmi bir yaşlarındayım, bütün bunlarla başa çıkacak gücüm yoktu ama beni yerden yere atıyordu. Ben birleşmek falan istemiyorum diye hala kötülük yapıyordu. Güzellikle de değil, kendini affettirerek de değil. Artık ben çok bunalmıştım, camı açmıştım, kendimi artık aşağıya atmayı bile düşünecek duruma gelmiştim. Bir gün boyunca dayak yemiştım çünkü haksız yere.” (Ay-sel/45/Hemşire-eğitimci).

Bu örnekte kadının duygusal durumunun önemsenmediği ve cinsel ilişkiye zorlandığı görülmektedir. Hâlbuki sevgi ve saygı çerçevesinde gerçekleşmesi gereken cinsel tatmin İslâm’da karı-kocanın karşılıklı hak ve görevlerindendir ve kadının tatmin olması önemsenmiştir.⁹⁰

Konuyla ilgili beyanda bulunan tek erkek görüşmeci olan Sinan/51/Gazeteci görüşme esnasında “dört-beş senedir belirsiz bir durum yaşadıklarını, son bir yılda ise diyalogun tamamen kalktığını aktararak “cinsel şiddet oldu” demekle yetinmiştir. Bu sözlerden onun cinsel ihtiyacını karşılayamaması sebebiyle bunu şiddet olarak nitelendirdiği anlaşılmaktadır:

“Cinsel şiddet, psikolojik şiddet oldu.” (Sinan/51/Gazeteci).

Bu bağlamda Abdullah b. Amr’la karısı arasında geçen olay burada örnek olarak zikredilebilir. Rivayete göre Abdullah b. Amr’ın gündüzleri oruçla geceleri de namazla geçirerek kendisini ibadete adanması ve karısıyla yeteri kadar ilgilenmemesi sebebiyle kadın kayınpederine şikâyetle bulunmuştur. Durumun Hz. Peygamber’e bildirilmesi üzerine Abdullah’ı çağırarak ona kendisinin her gün oruç tutmadığını, gece namaz kıldığını ancak uykuya da vakit ayırdığını ve eşleriyle de birlikte olduğunu söylemiş, sözlerini de “Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir.” şeklinde tamamlamıştır.⁹¹

Burada Hz. Peygamber İslâm’ın denge dini olduğunu ve ibadet hayatının, eşlerin birbirlerine karşı olan sorumluluklarını ihmal etmelerine sebep olmaması gerektiğini vurgulamıştır. O, evlilik birliği içinde meşru bir hak olan cinsel ihtiyaçların karşılanmamasını ve kadına ilgisiz davranılmasını hoş görmemiş, muhatabı güzel bir dille uyarmıştır.

Zikredilen vakalardan da anlaşıldığı üzere evlilik içinde yaşanan cinsel şiddet, bireylerin fiziksel ve psikolojik sağlığını derinden etkileyen bir olgudur. Bu tür şiddet, kişinin rızası olmaksızın zorla cinsel ilişkiye maruz bırakılması, fiziksel zarar görmesi ya da cinsel tercihleri dışında bir eyleme zorlanması gibi durumları içerebilir. Vakalar, cinsel şiddetin duygusal boşanmaya yol açarak evliliğin temel bağlarını zayıflattığını ve çoğunlukla hukuki boşanmayla sonuçlandığını göstermektedir. Ayrıca, toplumsal normlar ve inanç sistemleri, bu tür şiddete karşı farkındalık geliştirilmesinde ve bireylerin haklarını savunmasında önemli bir rol oynamaktadır.

⁹⁰ Salim Ögüt, “Cimâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/2-3.

⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/273 (No: 3726).

2. Boşanma Esnasında Zararın Önlenmesi

Cahiliye döneminde genellikle kadınlara değer verilmemesi, özellikle boşanma sürecinde onlara zulmedilmesi sebebiyle olsa gerek Kur'ân'da aile hukukuyla ilgili üzerinde en fazla durulan konunun boşanma olduğu görülmektedir. Kur'ân zihar gibi bazı zararlı ve haksız boşanma biçimlerini ilga etmiş, kadına zarar vermek amacıyla iddetin uzatılmasını yasaklamış ve sayısız boşanmayı üçle sınırlamıştır. Kur'ân'da müstakil olarak Talâk adında bir sûrenin yer alması, on dört âyette⁹² (طلق) fiiliyle boşanmadan bahsedilmesi ve ilgili âyetlerde genellikle kadınlara verilecek zararların yasaklanması boşanma-zarar ilişkisini açık bir şekilde göstermektedir. Bu kısımda zarar kavramının geçtiği tüm âyetler yerine boşanmayla ilgili konuların en çok ele alındığı ve zarar kavramının en çok vurgulandığı Bakara sûresinin 2/231. âyeti ele alınacaktır.

Boşanmayla ilgili en fazla âyetin olduğu Bakara sûresinde Allah Teâlâ boşanma sürecinde kadınlara zarar verilmemesini kesin bir dille ve keskin ifadelerle salık vermektedir:

*“Siz kadınları boşayıp onlar da iddetlerini bitirdiklerinde, artık onları ya iyilikle tutun ya da iyilikle bırakın. Haddinizi aşarak onlara zarar vermek için onları tutmayın. Kim böyle yaparsa, (karısına değil, asıl) kendisine zulmetmiş olur! Allah'ın âyetlerini oyuncak edinmeyin. Allah'ın, üzerinizdeki nimetini; size öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın. Allah'tan sakının ve bilin ki; Allah her şeyi bilir!”*⁹³

İbn Âşûr'a göre, Bakara 2/229'da ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermek ifadesi geçtiği halde bu bağlamda hükmün tekrarı, zarar verme yasağına ve ardından gelen uyarı ve öğütlere zemin hazırlamak içindir. Zira önceki ifadeler, duruma uygun olarak yapılan ara açıklamalar nedeniyle bu noktaların hatırlanmasını zorlaştırmış olabilir.⁹⁴

Taberî (ö. 310/923), bu âyetin sebab-i nüzulü olarak cahiliye devrinde kocanın, eziyet etmek ve zarar vermek maksadıyla karısını boşadıktan sonra iddeti bitmeden tekrar ona dönmelerini ve bunu birkaç defa yapmasını zikreder. İbn Abbas'tan da benzer bir rivayet nakledilmiştir. Bu yanlış uygulamaları kaldırmak üzere bu âyet-i kerime nazil olmuştur.⁹⁵ Başka bir görüşe göre ise bu âyet Ensar'dan Sâbit b. Beşşâr adlı kişinin hanımını boşadıktan sonra iddetinin bitimine bir iki gün kala tekrar ona dönmesi, ardından tekrar boşaması ve kadına zarar vermek için bunu dokuz ay devam ettirmesi üzerine nazil olmuştur.⁹⁶

Taberî, bu âyetin sebab-i nüzulüyle ilgili olarak Hasan-ı Basri'nin değerlendirmelerine de yer vermiştir. Ona göre Hz. Peygamber döneminde bazı erkekler hanımını boşuyor, kölesini azat ediyordu. “Sen ne yapıyorsun” diyenlere de “Ben ancak şaka yaptım, eğlendim” diye cevap veriyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim şakadan karısını boşarsa ya da kölesini azat ederse bu davranış onun aleyhine olmak üzere geçerlidir.”⁹⁷

⁹² M. Fuad Abdalbaki, "drr", 427-428.

⁹³ el-Bakara 2/231.

⁹⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, 2/422.

⁹⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 5/9-10.

⁹⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 5/8.

⁹⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 5/13.

Bu âyete göre boşanma aşamasında erkeklerin eşlerine düşmanlık yaparak evliliği sürüncemede bırakması, boşanmaya kararlı oldukları halde her bir talâkın peşinden evliliğe dönerek eşlerini maddi ve psikolojik anlamda zarara uğratması yasaklanmıştır. Ayrıca bu âyette nasıl olsa boşanacak, öyleyse ona birtakım sıkıntılar yaşatayım, diye düşünen hatta kadını hul'a mecbur ederek ve bedel ödeyerek boşamaya zorlayan kocalar bu tür zararlı davranışlardan menedilerek kadınlar mağduriyetten korunmuştur.⁹⁸

Elmalılı, 2/231'de geçen "*Haddinizi aşarak onlara zarar vermek için onları tutmayın* وَلَا تُمَسِّكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا" ifadesini açıklarken zarar vermenin kadının haklarını ihlal etmek, elinden bir bedel kaparak boşamak kastıyla nikâhı altında tutmak şeklinde olabileceğini vurgular. Ona göre kocanın iyi geçinmeye gönlü yoksa ve bu konuda ümidi de yoksa gereksiz yere kadını bekletmeden kendisini kurtarmasına izin vermesi gerekir.⁹⁹

İbn Âşûr'a göre "*onlara zarar vermek için onları tutmayın*" ifadesi, açıkça "Onları iyilikle tutun." anlamına gelmektedir. Çünkü zarar, iyiliğin zıddıdır. Sanki bu ifadenin, zaten zıddından çıkarılabilen bir anlamı tekrar ifade etmesine rağmen getirilmesinin sebebi, iyiliğin zıddını açıkça zikrederek meseleyi vurgulamak ve güçlendirmektir. Çünkü evlilik bağına uygun olmayan davranışlar sergileyen eşler arasında en yaygın karşıt davranış, zarar vermek amacıyla kadını tutmaktır. Ayrıca, bu ifade hem açıklığı artırmakta hem de zihinde anlatılmak istenen anlamı iki farklı yoldan pekiştirmektedir.¹⁰⁰

Mehmet Okuyan'a göre Bakara 2/231'de boşanma aşamasında erkeklerin eşlerine düşmanlık yaparak evliliği sürüncemede bırakması, boşanmaya kararlı oldukları halde her bir talâkın peşinden evliliğe dönerek eşlerini maddi ve psikolojik anlamda zarara uğratması yasaklanmıştır. Ayrıca bu âyette nasıl olsa boşanacak, öyleyse ona birtakım sıkıntılar yaşatayım diye düşünen hatta kadını hul'a mecbur ederek ve bedel ödeyerek boşamaya zorlayan kocalar bu tür zararlı davranışlardan menedilerek kadınlar mağduriyetten korunmuştur.¹⁰¹

Boşanma süreci, yalnızca hukuki bir işlem olmanın ötesinde, tarafların ahlaki ve vicdani sorumluluklarını da içerir. Kur'ân, boşanma esnasında kadına zarar verilmemesi gerektiğini vurgulamakta ve kötü niyetle sürecin uzatılmasını yasaklamaktadır. Geçmişte yaygın olan ve kadınları mağdur eden uygulamaların önüne geçmek amacıyla bu konuda açık hükümler getirilmiştir. Ancak zaman içinde, ahlak kuralları bireysel tercihlere indirgenmiş ve hukukun bir parçası olarak yeterince değerlendirilmemiştir. Boşanmanın psikolojik, sosyal ve ekonomik etkileri düşünüldüğünde, tarafların süreci krize çevirmeden yürütmesi hem bireylerin hem de toplumun ruh sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır.

⁹⁸ Mehmet Okuyan, *Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2024), 2/398.

⁹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/790.

¹⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, 2/423.

¹⁰¹ Okuyan, *Kur'ân Tefsiri*, 2/398.

2.1.Boşanmada Zararı Engelleyen Tedbirler

Boşanma her ne kadar hukuki bir işlem olarak görülse de Kur’ân’daki boşanma âyetleri dikkatlice incelendiğinde hukukun ötesinde vicdanlara hitap edildiği ve insanların bu süreçte yapacakları her türlü zulmün önce kendilerine zarar vereceğinin, bunun da ilahi gazaba sebep olacağının vurgulandığı görülecektir. İnsanları güzel davranmaya sevk eden ahlaki ilkelere âyetlerde işaret edilmesi, boşanma sürecinde en az hukuk kadar ahlakın da önemli olduğunu göstermektedir. Bu sebeple hukuki olarak doğru davranmak kadar ahlaki olarak vicdana rahatsızlık verecek davranışlardan da kaçınmak gerekir.

Ali Bardakoğlu’nun dikkat çektiği üzere maalesef ahlak zamanla yalnızlaşmış, bireysel tercihlere ve müstehaplara dönüşmüştür. Kültürümüzde formel kurallar farz olarak görülürken bu kuralların ahlaki özü ve hedefi ise genelde nafileler grubunda bir artı değer şeklinde fazilet olarak kabul edilmiştir. Zamanla olsa da olmasa da olur kabilinden âdâb biçiminde anlaşılan ahlak, din algımızdan ve dindarlık tarzımızdan çıkıp gitmiş ve hayatımızı düzenleyen kurallar arasında buharlaşmıştır.¹⁰²

Öte yandan İslâm’ın cahiliye adetlerinde yaptığı en önemli değişimlerden biri kadın ve aileyle ilgili olduğu halde Kur’ân ve sünnetteki insani-ahlaki vurgu, uyarı ve ilkelerin fıkıhta yeterince değerlendirilmediği, baskın kültüre daha çok ağırlık verildiği görülmektedir. Zira aile içi hak ve sorumlulukların ele alınışında ciddi boşluklar bulunmaktadır. Bu sebeple bu konuda kadim literatürde yer alan görüşlerin bugüne aynen taşınması günümüzdeki problemleri çözme hizmet etmeyecektir.¹⁰³

Boşanma, hayatta karşılaşılan pek çok güçlükten biridir. Müslüman bireylerin hayatın zorluklarına karşı dinî başa çıkma davranışları sergiledikleri görülmektedir. Boşanma sürecinde de kişilerin boşanmayı bir imtihan olarak görmeleri, durumu sabırla karşılamaları, olanda hayır vardır, Mevla neylerse güzel eyler diyerek durumu hayra yormaları iyimserlik düzeyini artırarak süreci kolaylaştırır.¹⁰⁴ Bu bağlamda boşanma âyetlerindeki hukuki kuralların arasındaki nahif uyarılara ve öğütlere kulak vererek gereği gibi davranmak dindar kişilerin boşanma problemlerinin üstesinden gelmelerine yardımcı olur.

Boşanma konusunda yapılan çalışmaların çoğu boşanmanın hukuki boyutuyla ilgilidir. Ancak bizim çalışmamızın temel amaçlarından biri katı hukuki kuralların arasındaki nahif ahlaki ilkelere dikkat çekmektir ki bunlar şu şekilde başlıklandırılabilir:

2.1.1. Hudûdullahı Aşanların Tehdit Edilmesi

Çoğulu *hudûd* (حدود) olan *had* (حد) kelimesinin sözlükte masdar olarak “engel olmak, iki şeyin arasını ayırmak”; isim olarak “iki şeyin birbirine karışmasını önleyen şey, bir nesnenin uç ve kenar kısmı, sınır, tanım” gibi anlamları vardır.¹⁰⁵ Fıkıh terimi olarak *had* kelimesi, Kur’ân ve sünnette belirlenmiş, kısas ve diyet dışındaki Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nasla belirlenmiş cezaî müeyyideleri ifade eder. Hudûd kavramının

¹⁰² Ali Bardakoğlu, “Ahlakın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması” *Eskiyeni Dergisi*, 35 (2017), 54,65.

¹⁰³ Bardakoğlu, “Ahlakın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması” 87.

¹⁰⁴ Ali Ayten vd., “Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/2 (2012), 74-75.

¹⁰⁵ İsfahânî, "hdd", 109.

Kur’ân’daki kullanımına bakıldığında, fıkhıdaki anlamından farklı olarak ceza anlamının yanı sıra cezaya sürükleyen suçlar, hükümler ve mükellefiyetleri de içine alan bir anlam genişliğine sahip olduğu söylenebilir.¹⁰⁶ Buna göre hudûdullah terimi, Allah’ın koyduğu tüm dini, ahlaki ve hukuki hükümleri içine alacak şekilde Allah’ın belirlediği ölçü, sınır, hüküm ve yasakların tamamına işaret eder yani hudûdullah kelimesi hem dünyevi cezaları hem de uhrevi yaptırımları kapsayan bir anlam genişliğine sahiptir.¹⁰⁷ İbn Âşûr da “taşkınlık yapmayın” fiilinin nesnesinin belirtilmemesi sebebiyle bunun hem eşlere yönelik taşkınlığı hem de Allah’ın hükümlerine karşı gelmeyi kapsadığını vurgular.¹⁰⁸

Bu bağlamda Kur’ân’da dokuz âyette on dört kez tekrar edilen¹⁰⁹ hudûdullah kavramının boşanmayla ilgili iki âyette altı defa zikredildiği görülmektedir.¹¹⁰ Bu durum Kur’ân’da, evliliğe son vermenin sadece hukuki bir işlem olarak değerlendirilmeyip ahlaki ve vicdani sorumluluğun ön plana çıkarıldığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Zira talâkla ilgili âyetlerde üzerine basa basa Allah’ın sınırlarının vurgulanması boşanma aşamasında Allah’ın belirlediği hukukun çiğnenmemesi, hukuka titizlikle riayet edilmesi gerektiğini ortaya koymakta, öfkenin ve intikam duygularının zirvede olabileceği boşanma sürecinde tarafların davranışları sınırlandırılmaktadır.¹¹¹

Zemahşerî âyette geçen “*Haddinizi aşarak onlara zarar vermek için onları tutmayın*” ifadesini ihtiyaç olmadığı halde zarar vermek maksadıyla kadını boşayıp iddet bitimine yakın tekrar dönmek suretiyle zulmetmek ve fidye ödemeye zorlamak şeklinde yorumlamıştır. Ona göre böyle yapan kişi kendini Allah Teala’nın azabına hedef kıldığı için asıl kendine zulmetmiş ve zarar vermiş olur.¹¹²

Allah’ın hudutlarını aşmanın tehlikesi hakkında yapılan uyarılar kişinin dünyada kötü sonuçlarla karşılaşmasını engellemek içindir. Zira dinin kurallarına aykırı davranmak, dünyada

¹⁰⁶ Bardakoğlu, “Had”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/547.

¹⁰⁷ Harun Savut, “Ailede Hukukun Gözetilmesini Mücbir Bir Etken Olarak ‘Hududullah’ Kavramı”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 24 (Aralık 2015), 54.

¹⁰⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve ’t-Tenvîr*, 2/423.

¹⁰⁹ el-Bakara, 2/187, 229, 230; en-Nisâ, 4/13, 14; et-Tevbe, 9/ 97, 112; el-Mücâdele, 58/4; et-Talâk, 65/1.

¹¹⁰ “(Geri dönüşlü) boşama iki keredir; (ondan sonra ise) ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Onlara verdiklerinizden bir şeyi geri almanız size helâl olmaz; karı koca, Allah’ın koyduğu sınırlara riayet edemeyeceklerinden korkarlarsa başka... (Üçüncü şahıslar olarak) siz de onların, Allah’ın koyduğu sınırlara riayet edemeyeceklerinden korkarsanız, o hâlde fidye vermelerinde bir vebal yoktur. Bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır; onları aşmayın. Kim Allah’ın koyduğu sınırları aşarsa, bunlardır işte zalimler! Koca, karısını (söz konusu iki boşamadan sonra) bir kez daha boşayacak olursa, artık ondan sonra kadın, başka bir koca ile (bas-bayağı) nikâhlanıncaya kadar bir daha ona helâl olmaz. (Hülle bâtıldır; hülleciler yaramaz insanlardır!) Şayet o da onu boşar ve o ikisi (yani, kadın ve eski kocası) Allah’ın koyduğu sınırlara riayet edecekleri kanaatine varırlarsa, tekrar birbirlerine dönmelerinde her ikisi için de bir günah yoktur. Bunlar; Allah’ın, bilen bir toplum için açıkladığı sınırlarıdır.” el-Bakara 2/ 229-230.

¹¹¹ Savut, “Ailede Hukukun Gözetilmesini Mücbir Bir Etken Olarak ‘Hududullah’ Kavramı”, 61.

¹¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/735.

ruhsal zararlara yol açar. Oysaki Allah'ın kuralları, insanların iyiliği içindir ve bunlara uymayanlar zarara uğrarlar.¹¹³

Düşmanlık uyandıran, insanlar arasındaki ülfeti ve uyumu yok ederek nefrete ve korkuya davet eden her şey zarar vermek olarak düşünülebilir. Bu bağlamda müfessirlerin dırâr (ضرار) ile ilgili yorumları da şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Cahiliye devrinde kocanın karısını boşayarak onu yapayalnız bırakması, iddetinin bitmesine yakın da tekrar dönerek hanımını dokuz ay ya da daha fazla iddet içinde tutması.
- 2) Kadına kötü muamelede bulunmak.
- 3) Kadının nafakasını kısmak.¹¹⁴

Söz konusu âyete göre kadına haddi aşmak niyetiyle ve kasıtlı bir şekilde zarar verenler Allah'a isyan etmiş ve büyük bir günah işlemiş olurlar. Nitekim Bakara 2/231'de geçen “*Kim böyle yaparsa, (karısına değil, asıl) kendisine zulmetmiş olur!*” ifadesi müfessirler tarafından kişinin nefsinde karşı zulmü, Allah'ın ona azap etmesiyle ve kişinin dünyevi ve dinî faydaları kaçırması şeklinde izah edilmiştir. Buna göre bir kişinin kötü davranışlarının halk arasında duyulması, evlilik ve birlikte iş yapma konusunda insanlarda isteksizlik meydana getireceği için dünyevi faydayı; çocukluğuyla iyi geçinme ve Allah'ın hükümlerini gönül hoşluğuyla kabul etme sevabını kaçıracağı için de dinî faydayı elde edememesine sebep olmaktadır.¹¹⁵

Kemalpaşazâde de (ö. 940/1534) bu âyetin tefsirinde kocaların kadını ihsan üzere boşamaya riayet etmeseler bile hiç değilse maruf üzere boşamaları gerektiğini ve bu durumun, bazı kişilerin sultana, ihsanda bulunmasan, iyilik yapmasan bile adil ol, demelerine benzediğini söyler.¹¹⁶ Bu yorum boşanmada gereken asgari davranış tarzının hiç olmazsa adil olmayı gerektirdiğini vurgulaması açısından dikkate değerdir. Görüldüğü üzere kasıtlı bir şekilde haddi aşmak ve başkasına zarar vermek, Allah'a isyan anlamına geldiği için büyük bir günahıdır.

Harun Savut'un çalışmasında dikkat çektiği üzere Kur'an'da evliliğin bitirilmesi sadece hukuki bir işlem olarak değerlendirilmemiş; vicdani ve ahlaki sorumluluk ön planda tutulmuştur. Zira talâkla ilgili âyetlerde Allah'ın sınırlarının tekrar tekrar vurgulandığı görülmektedir. Buna göre hakların çiğnenmemesi, hukuka titizlikle riayet edilmesi gerekir. Bu âyetler öfke, intikam gibi duyguların had safhada olduğu boşanma hallerinde bile kadının ve erkeğin kendi sınırlarının nereye kadar uzandığını, bu sınırlar içinde yapabileceklerinin neler olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.¹¹⁷

Hudûdullah kavramı, Allah'ın belirlediği sınırları aşmanın insanın hem dünyevi hem de uhrevi zararına yol açtığını, özellikle boşanma gibi hassas bir süreçte, Allah'ın hükümlerine riayet edilmesi gerektiğini, hukukun ve ahlakın gözetilmesinin önemini vurgulamaktadır. Hudûdullah'ı aşmak, sadece bireyi değil, toplumda huzuru ve uyumu da zedeleyen bir davranıştır. Bu sebeple öfke, intikam gibi duyguların öne çıkabileceği boşanma sürecinde dahi, taraflar sınırları ihlal etmemelidir. Bu bağlamda, boşanma sürecinin yalnızca hukuki bir işlem

¹¹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, 28/305.

¹¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu 'l-Ğayb*, 6/453.

¹¹⁵ Râzî, *Mefâtîhu 'l-Ğayb*, 6/453-454.

¹¹⁶ Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemal Paşa, *Tefsirü İbn Kemal Paşa*, 2/121.

¹¹⁷ Savut, “Ailede Hukukun Gözetilmesini Mücbir Bir Etken Olarak ‘Hududullah’ Kavramı”, 61.

değil, aynı zamanda vicdani ve ahlak bir sorumluluk taşıdığı ve Allah'ın koyduğu sınırların ötesine geçmenin kişinin kendisine ve çevresine büyük zararlar vereceği unutulmamalıdır.

Ezcümle kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz, fehvasınca müminin önce kendi yanlışları üzerinde durması, kendisini iyi tanıması, haddini bilmesi, kendisinin ve eşinin sınırlarını belirlemesi ve haddi aşmayacak davranışlarda bulunması gerekmektedir.

2.1.2. Kadına Zarar Verenin Aslında Kendine Zulmettiğinin Hatırlatılması

Kasten haksızlık etmek, zarar vermek, eziyet etmek ve zor kullanmak suretiyle kadınları alıkoymayı yasaklayan âyette geçen *dırâr* kelimesinin kocanın karısına vereceği zararın esasında kendine döneceğine işaret etmesi dikkate değerdir. “*Kim öyle yaparsa muhakkak kendine kötülük etmiş olur.*” ifadesi de bu manayı desteklemektedir.¹¹⁸ Zira kişi kötü yolu tutarak, vicdan yaralayıcı haksızlıklar yaparak, karısını ve onun akrabalarını kendisine düşman ederek asıl kendisine zarar vermiş olur.¹¹⁹

Kurtubî de âyette geçen “kendi nefisine zulmetmiş olur *ظَلَّمَ نَفْسَهُ*” ifadesini açıklarken kişinin kadına zarar vermekle aslında kendisini azaba maruz bırakmış olacağını, çünkü yüce Allah'ın yasakladığını yapmanın bu anlama geldiğini vurgular.¹²⁰

İbn Âşûr, kişinin eşine yaptığı haksızlığın aslında kendisine yönelik bir zulüm olduğunu çünkü bunun, aile düzeninin bozulmasına, ev içindeki huzurun kaybolmasına ve sürekli tartışmalar yüzünden hayatın getirdiği faydaların yok olmasına yol açtığını vurgular. Ayrıca, kişinin kendisine zulmetmesi, ahirette Allah'ın azabına maruz kalmasına sebep olacak bir duruma düşmesi anlamına da gelir.¹²¹

Bu âyete göre eşler arasında sevgi kalmadığında ve geçimsizlik baş gösterdiğinde kocaların boşanma haklarını kötüye kullanarak eşlerine zarar vermek, onlardan intikam almak gibi sebeplerle eşlerini nikâh altında tutmaya devam etmeleri yasaklanmıştır. Böyle davrananlar kendilerinden olan din kardeşlerine zulmederek esas kendilerine zulmetmiş olmaktadır. Zira iki testi çarpıştığında biri kırılrsa bile diğeri içten çatlayacaktır. Öte yandan geçimsizlik ve sevgisizliğine rağmen yürütülen evlilikler hem eşler hem de yakınları için dünyayı katlanılamaz hale getirmektedir. İnsanlara zarar verenler bu dünyada ya da ahirette yaptıklarının hesabını vereceklerdir.¹²²

Bu bağlamda Hz. Peygamber “İyilik, güzel ahlaktır; kötülük ise vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şeydir.”¹²³ sözüne kulak vermek gerekir. Buna göre müminlerin hem günlük hayatlarında hem de boşanma süreci gibi gerginliğin muhtemel olduğu durumlarda dünyevi hırslarına mağlup olmamaları ve işlerinde ahirette hesaplarını verebilecekleri şekilde davranmaları gerekir. Ayrıca unutulmamalıdır ki mahkemeler objektif delillere göre

¹¹⁸ el-Bakara 2/231.

¹¹⁹ Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, 2/314.

¹²⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 3/156.

¹²¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/423.

¹²² *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/238-239.

¹²³ Müslim, “Birr”, 15.

zahiri adaleti sağlamaya çalışırlar. Ancak ilahi adalet her zaman mazlumların sığınağı ve ümit kapısı olmaya devam edecektir.¹²⁴

Kadına zarar verenler, aslında en büyük zararı kendilerine vermektedirler. Zira adaletin ve merhametin temel olduğu bir dünyada, haksızlık ve zulüm hem insan ilişkilerinde hem de kişisel huzurda kalıcı hasarlara yol açar. Kocanın eşine zulmetmesi, sadece evlilik içindeki dengeyi değil, aynı zamanda ruhi ve manevi huzurunu da bozar. Çünkü kişi, vicdanına zarar verirken aynı zamanda hem dünyada hem de ahirette bu haksızlıkların bedelini öder. Boşanma ve ayrılık süreçlerinde bile, dünyevi hırsların ve intikam duygusunun öne çıkması, insanın sadece karısına değil, kendisine de zarar vermesiyle sonuçlanır. Gerçek müminler, yaşadıkları zorlukları aşarken adaletin ve iyiliğin peşinden gitmeli, hem dünyevi hem de uhrevi hesaplarını unutmamalıdır.

Öyleyse boşanma sürecinde öfkeyle kalkıp zararlarla oturmamak için zararın neresinden dönülürse kârdır mantığıyla hareket etmenin en makul davranış olacağı açıktır. Kişi bu gibi durumlarda sergileyeceği yanlış bir davranışın sadece kendisine değil, çocuklarına, ailesine ve hatta yaşadığı topluma zarar verebileceğini hesaba katmalıdır. Zira bir kötünün yedi mahalleye zararı vardır.

2.1.3. Allah'ın Âyetlerinin Alaya Alınmaması ve Allah'ın Kitabını ve Hikmetini Hatırlama Konusundaki Uyarı

Cahiliye döneminde kadının hak ettiği değeri bulamadığı ve özellikle boşanma konusunda hoş olmayan muamelelere maruz kaldığı bilinmektedir. Taberî'nin ve Zemahşerî'nin naklettiğine göre adam karısını boşar, sonra dönüp evlenir ve “Ben oyun oynadım!” dermiş. Hâlbuki Hz. Peygamber; “Üç şey vardır ki; ciddisi de şakası da ciddidir: Boşama, nikâh ve (ric'î talâkla boşanmış olan kadına) dönme” buyurmuştur.¹²⁵ Aşağıdaki âyette de aslında talâkı oyun gibi görmenin Allah'ın âyetlerini alaya almak anlamına geldiği söylenerek böyle davrananlar uyarılmaktadır.

Bakara 2/231'de geçen “Allah'ın âyetlerini oyuncak edinmeyin.” ifadesinin “Kadınları zarar vermek için tutmayın” emrine eklenmesi, boşanma iddetini uzatma yoluyla eşlerine zarar verenlerin davranışlarına karşı daha güçlü bir uyarı içermektedir. Ayrıca eşleri birbirine saygılı olmaya teşvik etmek ve cahiliye dönemindeki bazı yanlış davranışlardan sakındırmak amacıyla Allah'ın yasaklarını çiğneyen ve sınırlarını ihlal eden kişiler uyarılmaktadır. Zira o dönemde kocaların, kadınları adeta oyuncak gibi gördükleri ve kadınları eziyet olsun diye nikâhlarında tuttukları bilinmektedir.¹²⁶

Âyetleri alay konusu yapmak ifadesi, burada kelime anlamıyla değil, hükümlere gereken önemi vermemek, dikkate almamak ve amacına aykırı şekilde kullanmak anlamında mecazi olarak kullanılmıştır. Çünkü müminler doğrudan Allah'ın âyetleriyle alay etmezler. Ancak şeriatın kurallarını çarpıtarak kendi çıkarlarına uygun hale getirmeleri, Allah'ın hükümlerine gereken saygıyı göstermemeleri de bir tür alay ve küçümseme olarak kabul edilir.¹²⁷

¹²⁴ Ahmet Ertürk (ed.), *İslâm'ı Doğru Anlıyor muyuz?*, (İstanbul: KURAMER, 2019), 205.

¹²⁵ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Talâk” 9; Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 5/13; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/735.

¹²⁶ Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, 2/315; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/424.

¹²⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/424.

Kurtubî “Allah’ın âyetlerini oyuncak edinmeyin” buyruğunun “Allah’ın hükümlerini oyuncak edinmeyin, onların hepsi ciddi ve kararlılık isteyen buyruklardır. Bu hükümler hakkında kim alay ederse o hükümler onun için bağlayıcı olur.” anlamına geldiğini söyler.¹²⁸

Öte yandan “*Kendileriyle huzur bulasınız diye size kendi nefsinizden eşler yaratarak aranızda sevgi ve merhamet peydah etmesi de O’nun âyetlerindendir. Düşünen bir toplum için elbette bunda âyetler vardır.*”¹²⁹ âyeti Bakara 2/231’de geçen “*Allah’ın, üzerinizdeki nimetini; size öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın.*” ifadesiyle birlikte düşünüldüğünde aile bağları hususunda Allah’ın hikmetini ve hükümlerini hatırlamanın önemi ortaya çıkacaktır. Zira Allah Teâlâ hem vazettiği hükümleriyle hem de hikmetleriyle öğüt verir. Ayrıca bir şeyden ibret ve öğüt alarak onu davranışa dönüştürmek için o şeyin hikmetini kavramak son derece önemlidir. Ancak belirtmek gerekir ki erkeklerin güçlerine aldanarak kendilerini eşlerinden müstağni görmeleri, kadınların da kocalarının değerini bilmemeleri gibi sebeplerle Allah’ın insan fitratına koyduğu sevgi ve merhamet zedelenmiş, eşler hikmetli öğütlerden faydalanamaz olmuş ve nihayetinde de karı-koca arasındaki sükûn ve huzur azalmıştır.¹³⁰

Söz konusu âyette geçen “*Allah’ın, üzerinizdeki nimetini; size öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın.*” ifadesinde geçen *nimet* kelimesinin çoğu müfessir tarafından *dîn* ve *risalet* şeklinde yorumlandığı dikkate alınırsa bunun “*Size bu peygamberi göndermek ve dünyadaki huzurunuzu sağlayacak, ahiretteki mutluluğunuzu garanti edecek had ve hakları beyan etmek suretiyle size ihsan ettiği nimeti anın.*” anlamına geldiği düşünülebilir. Ayrıca Rûm 30/21’de geçtiği üzere Allah’ın eşler arasına koyduğu rahmet de nimet olarak değerlendirilebilir.¹³¹

Zemahşerî Talâk 65/2. âyette geçen “*Kim Allah’tan korkarsa...*” ifadesinin, boşanma işleminin pişmanlığa mahal vermeyecek şekilde, sünnete uygun ve en güzel biçimde gerçekleştirilmesi hususunda önceki âyetlerde geçenleri pekiştiren bir ara cümle olabileceğini düşünmektedir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: “*Kim Allah’tan korkar ve sünnete uygun boşarsa; iddet bekleyen kadına zarar vermez, onu meskeninden çıkarmaz, ihtiyatlı davranır ve şahit tutarsa, Allah ona eşlerin durumuyla alakalı olarak üzüntülerden ve sıkıntılara duçar olmaktan bir çıkış yolu gösterir, onun sıkıntısını giderip genişlik verir, nefes aldırır ve ona kurtuluş verir. Malı az olmasına rağmen mehri tamı tamına verip, hakları ve nafakaları ödediği takdirde, hatırına getiremediği ve hesaba katmadığı bir şekilde onu nasiplendirir.*”¹³²

Allah’ın, emrine uygun davranan kişileri hiç ummadıkları bir yerden rızıklandırması dikkate değerdir. Zira hoşlanmadığı için boşadığı kadını iddet sürecince nafakasını vererek evinde tutmak, mehrini tamamlamak, gücü yettiğince hediye vermek vs. kocaya mali bir yük getirecektir. Bu durum erkeğin zoruna gitse bile ya da maddi durumu çok iyi olmasa bile sırf

¹²⁸ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi ‘l-Kur’ân*, 3/156.

¹²⁹ er-Rûm 30/21.

¹³⁰ Reşîd Rızâ, *Tefsîrü ‘l-Menâr*, 2/316.

¹³¹ Reşîd Rızâ, *Tefsîrü ‘l-Menâr*, 2/315.

¹³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/773.

Allah korkusu sebebiyle emre uyup tüm bunlara katlanırsa Allah o kişiye hiç ummadığı yerden karşılığını verecektir.¹³³

Abduh’a göre iyi niyetli olanların amelleri de iyi olur ve bu kişiler hayatta başarılı olurlar. Bir kişinin niyeti kötü olmasa da yaptığı bir hatadan ders alıp bir daha aynı hatayı yapmayayı öğrenmesi ve hayırlı işlere yönelmesi de Allah’ın yardımıyla olur. Bu sebeple Müslümanlar buna benzer âyetlerin adil ölçütleriyle kendi davranışlarını tartmalıdır. Zira aile içindeki huzursuzlukların ve hayattaki mutsuzlukların sebebi Kur’ân’ın rehberliğinden uzak durmaktır. Mutluluk ise ancak Kur’ân’ın hidayetine sınıksız sarılmakla elde edilir.¹³⁴

Talâk 65/2-3. âyetlerde geçen “*Kim Allah’tan korkarsa, O ona bir çıkış yolu gösterir ve onu beklemediği bir yerden nasiplendirir. Kim Allah’a güvenip dayanırsa, O ona yeter.*” ifadeleri kocanın boşanma ile alakalı verilen bu öğütleri yerine getirmede Allah’tan korkması gerektiğini, O’nun öğütlerini dinleyip gereğini yapan bir kimse için bir çıkış yolu nasip edeceğini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim bu konularda Allah’tan korkmadan istediği gibi davrananların önüne birçok zorluğun çıkması ve çıkış yolu bulamaması kuvvetle muhtemeldir.¹³⁵

Buna göre boşanmayı zorlaştırarak tüm çıkış yollarını kapatanların aslında Allah’tan gelecek nasiplerini kendi elleriyle engelledikleri açıktır.

Elmalılı M. Hamdi Yazır’a göre takva tavsiyelerinde dikkat çeken en önemli nokta, müjde ve tehditlerin birlikte zikredildiğinde birkaç kez tekrar ve teyit edilmesidir. Ayrıca, aile hukuku, kadın hakları ve boşanma konularına özel bir önem verilmiştir. Bu bağlamda, dikkatsizliğin, boşanma yetkisinin basit bahanelerle kötüye kullanılmasının doğurabileceği sakıncalar vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, bu tür zorluklara sabırla göğüs germenin büyük bir mükâfat getireceğine işaret edilmiştir. Bu nedenle gerek sevgi ve muhabbet, gerekse kin ve nefret durumlarında Allah korkusunun ve görev bilincinin unutulmaması, her durumda Allah’ın emirlerine titizlikle uyulması, takva yolunun benimsenmesi ve korunma yollarının aranması gerekliliği özellikle vurgulanmaktadır.¹³⁶

Abduh’a göre boşanmayla ilgili âyetlerin hepsi bu konuda kadınlara reva görülen kötü muameleleri yasaklamak için inmiştir. Zira kadın haklarını hafife almaktan sakındıran bu âyetin sonunda bu haklarla ilgili ilahi hükümleri hafife alanların Allah’ın âyetleriyle alay ettiği son derece güçlü bir sakındırma ve tehditle ifade edilmektedir.¹³⁷

Kur’ân’da geçen boşama âyetleri incelendiğinde, bu âyetlerin yeni hükümler getirmenin yanı sıra cahiliyeden kalma kötü uygulamaları da eleştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda erkeklere boşanma konusunda adalet ve hakkaniyetten ayrılmamaları, zulme sapmamaları emredilmektedir. Talâk ile ilgili âyetlerde dikkat çekici hedeflerden biri de cahiliye döneminden kalma adaletsizliklerin ıslah edilmesi ve her iki tarafın mağduriyetinin önlenmesidir.¹³⁸

¹³³ Çelik, *Hakk’ın Daveti Kur’ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*, 5/135.

¹³⁴ Reşid Rızâ, *Tefsîrü’l-Menâr*, 2/318.

¹³⁵ Çelik, *Hakk’ın Daveti Kur’ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*, 5/134.

¹³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7/5070.

¹³⁷ Reşid Rızâ, *Tefsîrü’l-Menâr*, 2/316.

¹³⁸ Tuncer Namlı, “Kur’ân Hükümlerinin Hukuk Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi -Boşanma Örneği-” *Es-kiyen Dergisi* 26 (2013), 129.

Kadına zarar vermek ve onu horlamak niyetiyle boşanma sürecini uzatma alışkanlığı olan kocaları engellemek ve bu kötü zihniyetle mücadele etmek ancak evlilik akdine büyük bir önem verilmesi ve bu meselenin teşvik ve tehditle pekiştirilmesiyle mümkün olurdu. Zira kadını bir cariye gibi gören erkeğin bir emir ile hanımını kendisine eşit olarak görüp karşılıklı haklara sahip olduklarını kabul etmesi ve hem nikâhındayken hem de boşanma aşamasında ona eziyet etmeden iyi muamelede bulunması kolay değildir. Bu durumda olan kişilerin ruhlarına ve katılaşmış kalplerine tesir edecek olan şey, söz konusu öğütler ve yaptırımlardır.¹³⁹ Bu bağlamda Zemahşerî'nin şu sözleri söylenenleri destekler mahiyettedir:

“Nefsine yönel ve ona işlenen günahların cezalarını göstermek suretiyle ceza ver, ona dikkatli olanın ve Allah'ı gözetken kimsenin sonunu da göster. Nefsine; doğru yola götüren hatırlatmalar ile konuş ve onu Allah'a yükselen salih amellere ve güzel sözlere çağır. Din ve dinin kesin hükümlerine zarar vermekten nefsinin korusun. Sen hesaba çekilmeden nefsini hesaba çek, azarlanmadan önce nefsinin azarla. Amellerinde muttakiler gibi ihlaslı ol. Hidayette olanların ve doğru yolu gösterenlerin yolunda yürü. Dalalette olan adın insanların yolundan çık. Dalalette teşvik eden, alçak adamın zehrini takva hariç hiçbir şey fayda sağlamaz.”¹⁴⁰

Sonuç

Başta Bakara sûresinin 2/231. âyeti olmak üzere, boşanmayla ilgili âyetler incelendiğinde, üç temel hususun öne çıktığı görülmüştür:

1. Cahiliye toplumunda boşanmayla ilgili bazı yanlış uygulamaların kaldırılması bazıların ise yeni şartlarla düzenlenmesi.
2. Yeni uygulamaların bilhassa kadınların zarar görmesini engelleyecek şekilde düzenlenmesi ve adaletli, hakkaniyetli bir boşama için gerekli olan ilkelerin metin içinde muhataba aktarılması.
3. Boşanma sürecinde haddi aşanların; zalimler, kendine zulmedenler ve Allah'ın âyetlerini eğlence konusu edinen kişiler olarak nitelendirilmesi.

Eşlerin birbirine zarar vermesi çeşitli yönleriyle her ne kadar genelde boşanma sürecinde yaşanıyorsa da tarafların evlilik birliği içinde birbirlerine verdikleri zarar ve uygulamaları şiddet yüzünden aslında çok daha evvel başlamış olmaktadır. Nitekim görüşme verilerinden de anlaşılacağı üzere karı-koca arasında evliyken maruz kalınan şiddet zamanla ilişkilerin bozulmasına sebep olarak duygusal boşanmaya sebep olmuş ve hukuki boşanmayla sonuçlanmıştır.

Bu sebeple iş boşanma aşamasına gelmeden, bilhassa erkeklerin eşlerine insanca ve vicdanlı davranması, işi ayrılık noktasına vardırması gerekmektedir. Kadınların da kendi üzerlerine düşeni yapmaları ve kendilerine yakışan bir şekilde davranmaları icap etmektedir.

Boşanma âyetlerinde nafaka, sükna, mehir gibi hakların yerine getirilmesiyle ilgili emirler bulunduğu halde bu hakları ihlal edenlere yönelik hukuki ve dünyevi bir yaptırım bulunmadığı; daha ziyade ahlaki ve uhrevi yaptırımların, kınama ve tehditlerin bulunduğu

¹³⁹ Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Menâr*, 2/316.

¹⁴⁰ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Makâmât* (Mısır: Matbaatü'l-Abbâsî, 1312), 16; Harun Özel, Murat Yiğit, “Zemahşerî'nin ‘Makâmât’ İsimli Eserinde Model İnsan”, *Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu* (2018), 1/568.

görülmektedir. Öte yandan, boşanmayı düzenleyen âyetlerde; bu süreçte kötü tutum sergileyebilecek olanlara asıl zararı kendilerine -ve elbette, en yakınlarından başlayarak toplumlarına- verecekleriyle ilgili uyarıda bulunulmakta ve bu vesileyle Allah Teâlâ tarafından uzun soluklu adil bir yaklaşım sergilenmesi emredilmektedir. İlgili âyetlerde kadınları, haklarını ihlal etmek maksadıyla nikâh altında tutmamak, iddet süresi içinde evden çıkarmamak, evden çıkmaları için baskı kurmamak, imkânlarını daraltmamak, yüksek meblağlar tutsa bile mehirlerini geri almamak, boşanan eşlerin tekrar birbirlerine dönmelerine engel olmamak, kadınlara zulmetmemek gibi nehiyler bulunmaktadır.

Kısaca ifade edecek olursak, Allah Teâlâ'nın en güzel biçimde yaratıp ruhundan üfle-diği insana yaraşan, özellikle boşanma gibi zor zamanlarda, Kur'ân'ın ilkelerini içselleştirip harfiyen uygulamak ve bu zorlu süreci suhuletle sonlandırmaktır.

Yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz veriler Kur'ân'da boşanma sürecinde önerilen ilkelerle boşanmış dindar insanların sergiledikleri davranışların ne düzeyde gerçekleştiğini ortaya koymada çok olumlu katkılar sunmuştur. Bu vesileyle boşanma sürecinde Kur'ân'ın söylediği ile Müslümanın eylediğini kıyaslama imkânımız olmuştur. Ayrıca vaka örnekleri incelendiğinde, dindarlık algısı ile ahlaki davranışın her zaman örtüşmediği görülmüştür. Örnek vakalar, kendilerini dindar veya çok dindar olarak tanımlayan bazı katılımcıların zaman zaman farklı şiddet türlerine başvurduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada, yalnızca kendini dindar veya Müslüman olarak tanımlayan, boşanmış ve birbirinden bağımsız bireyler yer almıştır. Araştırmacılar, her ne kadar zor olsa da boşanmış çiftlerle benzer çalışmalar yaparak, cevapları karşılaştırmalı şekilde analiz edebilir ve daha güvenilir sonuçlara ulaşabilir. Ayrıca, araştırmacılar boşanmayla ilgili âyetler çerçevesinde benzer çalışmaları dindar Yahudi ve Hristiyan bireyler üzerinde de yaparak karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirebilir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel. thk. Şuayb Arnavut. Müessesetü'r-Risale, 2001.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. et-Tahrîr ve't-tenvîr. Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984.
- Aybakan, Bilal. "Zarar". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/130-134. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ayten, Ali vd. "Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 12/2 (2012), 45-79.
- Bardakoğlu, Ali. "Ahlakın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması", Eskiye Dergisi 35 (2017), 51-94.
- Bardakoğlu, Ali. "Had". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 14/547-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bardakoğlu, Ali. İslâm'ı Doğru Anlıyor muyuz? ed. Ahmet Ertürk. İstanbul: KURAMER, 2019.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. "İslâm Hukukunda Manevî Zararların Tazmini". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 6/4 (1940).
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye. thk. Ahmed Abdu'l-Ğafûr Attâr. Beyrut: Dârü'l-'ilm li'l-melâyîn, 1987.
- Çağrı, Mustafa. "Zulüm". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 44/507-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çelik, Ömer. Hakk'ın Daveti Kur'an-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri. İstanbul: Erkam, 2013.
- Çiğdem, Recep. "İslâm'ın Cinsel Hayata Yaklaşımı". İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 28 (2016), 117-135.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl. Sünenü'd-Dârimî. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. Riyad: Dârü'l-Müğnî, 2000.
- Duman, Mehmet Zeki. Beyânü'l-Hak (Kur'an-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri). Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. Sünenü Ebî Dâvûd. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, ts.
- Fazlur Rahman. Ana Konularıyla Kur'an. çev. Alpaslan Açıkgöç. Ankara: Fecr, 1993.
- Ferah, Nimet. Boşanma Sürecinde Bireylerde Dini Başa Çıkma Davranışlarının Analizi. Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.
- Hayat Rehberi Kur'an Konulu Tefsir, Komisyon. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023) 4/534.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. Lisanü'l-'Arab. Beyrut: Dârü Sâdır, ts.
- İpek, Habibe. Mecelle'nin "Zarar ve Mukâbele Bi'z-Zarar Yoktur (19. Madde)" Küllî Kâidesi ve İslâm Hukukunda Uygulama Örnekleri. Ağrı: İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'an. thk. Muhammed Seyyid Kilani. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Ma'rife, ts.

- Kanik, İsa. “Kur’ân Kıssalarında Ailevî İlke ve Değerler”, Tefsir Araştırmaları Dergisi 4/2 (2020), 256-286.
- Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed b. Süleyman. Tefsirü İbn Kemal Paşa. thk. Mahir Edip Habbuş. İstanbul: Mektebetü’l-İrşad, 2018.
- Korkut, Yeşim. “Bir Geçiş Krizi Olarak Boşanma” Psikoloji Çalışmaları 23 (2023).
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kurân. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Etfayyîş. Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1964.
- Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Küçük, Ahmet. “Günümüzde Aile ve Kur’ân’dan Örnek Aileler”, Tefsir Araştırmaları Dergisi (TADER) 3/2 (Ekim 2019), 408-442.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. Te’vîlâtü’l-Kur’ân. thk. Mecdî Bâsellûm. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.
- Mavili, Aliye. “Şiddetin Psikolojik ve Sosyal Boyutları”. Güven Toplumunun İnşası- Şiddetin Anatomisi ve Çözüm Yolları. ed. Saliha Okur Gümrükçüoğlu, Arzu Arıkan. İstanbul: KADEM, 2020.
- Muhammed Fuad Abdulkaki. el-Mu’cemü’l Müfehres li- elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm. İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1982.
- Muhammed Reşîd Rızâ. Tefsîrû’l-Kur’âni’l-hakîm (Tefsîrû’l-Menâr). Mısır: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-âmmeti li’l-küttâb, 1990.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî. Sahîhu Müslim. thk. M. Fuad Abdülbâki. Beyrut: Dârü ihyâü’t-türâsi’l-Arabi, 1991.
- Namlı, Tuncer. “Kur’ân Hükümlerinin Hukuk Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi - Boşanma Örneği.” Eskiye Dergisi 26 (2013), 121-150.
- Nesâî, Ebû Abdірrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. Sünenü’n-Nesâî. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü’l-matbûâtî’l-İslâmî, 1986.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî. et-Teysîr fi’t-tefsîr. thk. Fâdî el-Mağribî, Mahir Edip Habbuş. b.y.: Dârü’l-Lübâb, ts.
- Okuyan, Mehmet. Kur’ân Tefsiri. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2024.
- Öğüt, Salim. “Cimâ”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8/2-3. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). Hadislerle İslâm- Hadislerin Hadislerle Yorumu. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Râzî, Ebû ‘Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. Mefâtîhu’l-Ğayb. Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420.
- Savut, Harun. “Ailede Hukukun Gözetilmesini Mücbir Bir Etken Olarak ‘Hududullah’ Kavramı” Tarih Okulu Dergisi (TOD). 24 (Aralık 2015), 51-83.
- Sülün, Murat. “Kur’ân’da Mes’ûliyetin Kavramsal Çerçevesi”. Kur’ân-ı Kerim’de Mes’ûliyet (Kaynağı, Sınırları, Sonuçları). ed. Bedrettin Çetiner. Tartışmalı İlmi Toplantılar 44. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Sülün, Murat. Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı. İstanbul: Çağrı, 2012.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. el-Muvâfakât, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Al-i Selmân. b.y: Dârü İbn Affan, 1997.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et- el-Bağdâdî, Câmi'u'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân, thk. Mahmud Muhammed Şakir. Mekke: Dârü't-Terbiye ve't Tü-râs, ts..
- Turgay, Necmettin. Kur'ân ve Mutlu Hayat. İstanbul: Vural, 2012.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Kur'ân ve Sünnet Açısından Şiddet Sorunu". Güven Toplumun İnşası Şiddetin Anatomisi ve Çözüm Yolları. İstanbul: KADEM, 2020.
- Yağmur, Oğuzhan Ş. – Aydemir, Mehmet. "Nüzûl Ortamı ve Sebeb-i Nüzûl Bilgisinin Âyetleri Anlama ve Anlamlandırmaya Etkisi (Hucurât Sûresi 9-10. Âyetler Örneği)". Tefsir Araştırmaları Dergisi 7/2 (2023), 617-642.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. Hak Dini Kur'ân Dili. İstanbul: Eser, ts.
- Yıldırım, Duran Ali. "İnanç Amel ve ahlak Ekseninde Kur'ân'da Zulüm Kavramı". Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9 (2016), 35-67.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. el-Keşşâf an hakâikı ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl- Keşşâf Tefsiri. ed. Murat Sülün. çev. Ömer Çelik vd. 6 Cilt. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016-2020.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. Makâmât. Mısır: Mat-baatü'l-Abbâsî, 1312.